

VLADYSLAV ROZHKOV* – LUBLIN

**DZIEJE PARAFII PW. ŚW. STANISŁAWA –
BISKUPA I MĘCZENNICA W GRÓDKU PODOLSKIM
W LATACH 1941-1991**

**THE HISTORY OF THE PARISH OF ST STANISLAUS
THE BISHOP AND MARTYR IN GORODOK PODOLSKI,
1941–1991**

Abstract

At the end of the 18th century there were two churches in Gorodok Podolski – one dedicated to St Anne and St Anthony and the other to St Stanislaus the Bishop and Martyr. In 1935, these temples were closed by the Soviet authorities and soon after damaged, including the chapel that was built in 1845 in the cemetery part, depriving Catholics in Gorodok of pastoral care.

The revival of religious life in Soviet Ukraine occurred during the German occupation period. The faithful regained their temples and were able to worship freely. In 1943, thanks to the efforts of the Catholics of Grodno, Rev. Franciszek Oleń from the Diocese of Lutsk began to visit the cemetery, where he celebrated Mass and administered the sacraments. Towards the end of 1944, Rev. Jan Olszanski, a 25-year-old priest from the Lviv archdiocese and future bishop of the Kamenets-Podilsky Diocese, assumed the post of parish priest in Gorodok. His catechisation of children, which was forbidden in the USSR, caused him to be expelled to the village of Manikowce in 1959. Over the years, pastoral care for the Catholics of Gorodok was provided by commuting priests. It was not until 1970 that Rev. Franciszek Karasiewicz was assigned to St Stanislaus Parish, serving there as pastor until 1977. Due to his deteriorating health, caused by constant harassment from the local authorities, the clergyman left Gorodok Podolski and was replaced by Rev. Wladyslaw Wanags, M.I.C.

* Vladyslav Rozhkov – mgr historii, Szkoła Doktorska KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski
Jana Pawła II

e-mail: vladyslavrozhkov@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9577-564X>

At the outset of his work in Gorodok, the new pastor intended to build a new church in place of the small chapel, retaining the former name of St Stanislaus the Bishop and Martyr. In 1988, despite opposition from the state authorities, Rev. Wanags decided to begin construction of the church. On 17 September 1988 Bishop Vilhelms Nukšs consecrated the new church in Gorodok Podolski. It was the first Catholic temple established in Soviet Ukraine.

Keywords: Gorodok Podolski; Podolia; Kamenets-Podilsky Diocese; Rev. Franciszek Oleń; Bishop Jan Olszański; Rev. Franciszek Karasiewicz; Rev. Władysław Wanags

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Celem artykułu jest przedstawienie dziejów parafii pw. św. Stanisława – Biskupa i Męczennika w Gródku Podolskim w latach 1941-1991, jednej z niewielu wspólnot rzymskokatolickich na Podolu, które przetrwały przez cały powojenny okres sowiecki. Zaproponowane daty są ważnymi cezurami. Rok 1941, *terminus a quo*, związany jest z rozpoczęciem wojny niemiecko-sowieckiej, w której następstwie na terenach za Zbruczem dokonało się odrodzenie życia religijnego, a także reaktywowanie parafii katolickich, zlikwidowanych przez władze komunistyczne w okresie międzywojennym. Jedną z pierwszych wspólnot religijnych na Podolu, którym udało się wówczas wznowić swoją działalność, była parafia gródecka. Z kolei rok 1991, *terminus ad quem*, związany jest z upadkiem ZSRS, który zakończył pewien etap stosunków państwo–Kościół i ostatecznie położył kres prześladowaniom religijnym na Ukrainie.

Zarys historii parafii do 1941 roku

Gródek Podolski to małe miasteczko położone nad rzeką Smotrycz w południowo-zachodniej części obwodu chmielnickiego (wcześniej kamieniecko-podolskiego) na Ukrainie. Jego powstanie datuje się na drugą połowę XIV wieku. W ciągu wielu stuleci największą grupą narodowościową mieszkającą w Gródku byli Polacy, przez co potocznie mówiło się o tym miasteczku Mała Warszawa¹. Do dzisiaj na tych terenach mieszka licznie w zwartych skupiskach ludność polska, przynależna do Kościoła rzymskokatolickiego, stanowiąc dużą część mieszkańców Gródka Podolskiego oraz pobliskich miejscowości.

Parafia rzymskokatolicka w Gródku Podolskim była erygowana w 1496 roku. Jej pierwszy, drewniany kościół został spalony przez Tatarów w 1550 roku. W 1589 roku wojewoda ruski Mikołaj Herbut ufundował nowy kościół, murowany,

¹ Oficjalne statystyki wskazują na to, że Polacy stanowią obecnie ok. 30% mieszkańców miasta. Jednakże jak podkreślił Marek Koprowski, według niektórych danych odsetek ten jest co najmniej dwa razy większy. „Część Polaków po prostu się zukrainizowała i dopiero teraz wraca do swoich korzeni. Kto w czasach sowieckich chciał awansować, ten musiał zadeklarować, że jest Ukraińcem, zwłaszcza w Gródku, gdzie otwarte przyznanie się do polskości było traktowane niemal jak publiczne ogłoszenie się wrogiem narodu sowieckiego”. M. Koprowski, *Kresy we krwi*, Warszawa 2011, s. 27.

pw. Najświętszej Maryi Panny. Świątynia ta przetrwała do XVIII wieku. W 1779 roku w jej miejsce wzniesiono kościół pw. św. Stanisława – Biskupa i Męczennika. Nieco wcześniej, w roku 1732, w Gródku Podolskim zbudowano murowany kościół filialny pw. św. Anny². W 1778 roku przy tej świątyni osiedlili się franciszkanie konwentualni z Kamieńca. Zakonnicy przywieźli ze sobą do Gródka słynący łaskami obraz św. Antoniego Padewskiego. Święty ten został uznany za patrona i opiekuna miasta, mówiono o nim św. Antoni Gródecki. Po wyjeździe franciszkanów w 1832 roku³ cudowny obraz pozostał w kościele pw. św. Anny, a w 1856 roku przeniesiono go do kościoła pw. św. Stanisława⁴.

W roku 1866, w wyniku kasaty diecezji kamienieckiej, parafia gródecka znalazła się pod jurysdykcją biskupów łuckich⁵. Ten stan rzeczy trwał ponad pół wieku, bo możliwość reaktywowania biskupstwa w Kamieńcu Podolskim pojawiła się dopiero po upadku caratu (1917)⁶. Nadzieje na odrodzenie diecezji kamienieckiej zostały jednak przekreślone przez postanowienia traktatu ryskiego z 1921 roku, na mocy którego Podole znalazło się w granicach Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, od 1922 roku stanowiącej część ZSRS⁷.

Większość wiernych diecezji kamienieckiej stanowili Polacy, wśród których Kościół katolicki i jego duchowieństwo cieszyli się ogromnym autorytetem. Sam Kościół, pomagając swoim wyznawcom zachować własną tożsamość – poprzez obronę i propagowanie polskości – stanowił dla władz sowieckich zasadniczą przeszkodę na drodze do wychowania Polaka komunisty⁸. Wobec tego jednym z pierwszych przedsięwzięć podjętych przez bolszewików w ramach sowietyzacji

² Archiwum Państwowe Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim (dalej: APOCh), Podolska-ja duchownaja rimo-katoliczieskaja konsistorija [Podolski Rzymskokatolicki Konsystorz Duchowny], f. 685, op. 2, spr. 133, Wizitnaja wiadomost' Grudieckago prichodskago kostiela w Podolskoj gubernii w Kamienieckom ujezdzie sostajaszcziego za 1862 god [Akta wizytacyjne kościoła parafialnego w Gródku gubernii podolskiej, ujezd kamieniecki za 1862 r.], k. 140.

³ W 1832 roku w ramach represji popowstaniowych władze carskie zlikwidowały klasztor Franciszkanów w Gródku Podolskim, a jego dobra zarekwirowały. Budynek klasztorny przejęły szarytki, ale i one w 1870 roku musiały opuścić miasteczko, gdyż wywierały zbyt duży wpływ na mieszkańców i utrudniały ich rusyfikację. Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 29.

⁴ Zob. szerzej: A. Sidlec'kyj, *Światy Antonij z Paduji, pokrowytel Gorodka*, „Gołos Seminariji”, 17 (2013) nr 1, s. 6-7.

⁵ Zob. szerzej: B. Kumor, *Kasata diecezji kamienieckiej na Podolu w 1866*, „Studia Catholica Podoliae”, 1 (2002) s. 209-217.

⁶ Dnia 24 września 1918 roku papież Benedykt XV wznowił diecezję kamieniecką, mianując jej ordynariuszem ks. Piotra Mańkowskiego. Zob. szerzej: W. Rosowski, *Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918-1941*, Lublin 2008, s. 45; S. Nabywaniec, *Odrodzenie diecezji kamienieckiej i jej losy po 1918 r.*, „Studia Catholica Podoliae”, 1 (2002) s. 157-207.

⁷ Marek Koprowski zaznacza, że „(...) gdy odrodziła się Rzeczpospolita, a także diecezja kamieniecka, mieszkańcy Gródka mieli nadzieję, że ich miasteczko zostanie do niej włączone. Wielu z nich wstąpiło do polskiego wojska. Granica jednak została ustalona na Zbruczu, dwadzieścia kilometrów na zachód od Gródka”. Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 29.

⁸ J. Szymański, *Kościół katolicki na Podolu. Obwód winnicki 1941-1964*, Lublin 2003, s. 28.

cji Podola było zwalczanie katolicyzmu. Zaangażowano do tego ogromne środki osobowe, finansowe, wykorzystano sprawny i rozbudowany aparat represji⁹.

Z chwilą zajęcia przez władze bolszewickie Podola zaczął obowiązywać tam ten sam porządek prawny co w Rosji sowieckiej. Rozpoczęto więc nacjonalizację przemysłu i ziemi, w tym także dóbr kościelnych. Niektórzy księża starali się temu sprzeciwić. Do grona tych kapłanów należał m.in. ks. Józef Sadowski¹⁰, administrator parafii gródeckiej. Za stawianie oporu władzom sowieckim duchowny omal nie zapłacił życiem. Gdy w 1921 roku bolszewicy umocnili swą władzę i upaństwowili ziemię kościelną, ks. J. Sadowski zagroził klątwą kościelną tym, którzy odważą się tę ziemię zajmować. W odpowiedzi na to CZEKA podjęło decyzję o aresztowaniu księdza. Jednakże nie przewidziało reakcji parafian. Wierni zaczęli bić w dzwony, a wtedy zbiegło się kilka tysięcy osób. Czekaści strzelali więc w powietrze i zagrozili, że otworzą ogień do tłumu¹¹. Wierni nie wystraszyli się tych

⁹ Warto podkreślić, że art. 7 traktatu ryskiego, podpisanego na zakończenie wojny polsko-bolszewickiej, gwarantował ludności polskiej zamieszkałej na terenie Rosji, Ukrainy i Białorusi wolność religijną: „Rosja i Ukraina zapewniają osobom narodowości polskiej, znajdującym się w Rosji, Ukrainie i Białorusi, na zasadzie równouprawnienia narodowości, wszystkie prawa, zabezpieczające swobodny rozwój kultury i języka oraz wykonywanie obrządków religijnych. (...) Osoby narodowości polskiej, znajdujące się w Rosji, Ukrainie i Białorusi, mają prawo, w ramach ustawodawstwa wewnętrznego, pielęgnować swój język ojczysty, organizować i popierać własne szkolnictwo, rozwijać swoją kulturę i tworzyć w tym celu stowarzyszenia i związki. Z tych samych praw, w ramach ustawodawstwa wewnętrznego, korzystać będą osoby narodowości rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej, znajdujące się w Polsce. Obie układające się strony zobowiązują się nawzajem nie mieszać się bezpośrednio ani pośrednio do spraw ustroju i życia Kościoła oraz związków wyznaniowych, znajdujących się na terytorium strony drugiej. Kościoły i stowarzyszenia religijne, do których należą osoby narodowości polskiej w Rosji, Ukrainie i Białorusi, mają prawo, w granicach prawodawstwa wewnętrznego, samodzielnie urządzać swoje wewnętrzne życie kościelne. Wyżej wzmiankowane Kościoły i stowarzyszenia religijne mają prawo, w granicach prawodawstwa wewnętrznego, użytkowania i nabywania majątku ruchomego i nieruchomego, koniecznego do wykonywania obrządków religijnych oraz utrzymywania duchowieństwa i instytucji kościelnych”. Wydawać się mogło, że traktat ryski pozostawił ludności polskiej mieszkającej w państwie sowieckim dość dużą swobodę. Jednakże sformułowanie mówiące o urządzaniu swojego życia kościelnego w granicach prawodawstwa wewnętrznego nie pozostawiło złudzeń. Prawo wewnętrzne zostało uznane przez bolszewików za nadrzędne do umowy międzynarodowej. Polacy pozostawieni w kraju rządzonym przez komunistów mogli się wkrótce o tym przekonać. *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r.*, DzU z 1921 r. poz. 300; G. Szubtarski, *Antykościelne ustawodawstwo w ZSRR za rządów Włodzimierza Lenina (1917-1923)*, „Kościół i Prawo”, 2 (2013) nr 2, s. 71; D. Sula, *Kościół katolicki na Ukrainie w latach 1921-1939*, w: *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. J. Durka, t. 1, Kalisz 2014, s. 110.

¹⁰ Ks. Józef Sadowski (1872-1934) – absolwent żytomierskiego seminarium duchownego; święcenia kapłańskie przyjął w 1897 roku; administrator w Kumanowie (1902-1907) i Gródku Podolskim (1910-1921), duszpasterz w Czarnokońcach i Sidorowie (1921-1930), proboszcz w Zimnej Wodzie (1930-1934). Zob. R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 422-423.

¹¹ W dniu 23 kwietnia 1921 roku bp P. Mańkowski napisał list do premiera Wincentego Witosa, w którym informował go o ówczesnej sytuacji Kościoła na Podolu; wspominał m.in. o wydarze-

grózb i zażądali uwolnienia kapłana. Bojąc się reakcji wiernych, funkcjonariusze wypuścili księdza. Nocą dwaj parafianie, Licznarawski i Koluga, wywieźli go nad polską granicę, którą przekroczył i w ten sposób ocalił swoje życie. Po powrocie do Gródka obaj mężczyźni zostali aresztowani, a następnie rozstrzelani¹².

W latach 1921-1927 parafią gródecką opiekował się ks. Franciszek Trocki¹³. W 1927 roku aresztowano go i osadzono w więzieniu GPU w Płoskirowie. Następnie decyzją Kolegium Sądowiczego OGPU z dnia 25 marca 1929 roku oskarżono o „(...) prowadzenie działalności antysowieckiej, na gruncie ciemnoty i przesądów religijnych, szerzenie nastrojów antysemickich i nieposłuszeństwa władzy sowieckiej, wykorzystywanie religijności mas dla propagandy na korzyść burżuazyjnego państwa polskiego” i skazano na 10 lat łagrów¹⁴. Dowodami przeciwko duchownemu były: znaleziona podczas rewizji literatura religijna, odezwa Episkopatu Polski wzywająca do walki z bolszewizmem, gazeta katolicka z artykułem pt. *Co mówi się i pisze się o Żydach*, a także kalendarz kościelny dla księży diecezji kamienieckiej na rok 1925, wydany w Buczaczu¹⁵.

niach w Gródku Podolskim: „Czy fakty takie jak: aresztowanie w kościele ks. Sadowskiego w Gródku na Podolu w Niedzielę Wielkanocną, strzelanie do tłumu, wreszcie wypuszczenie księdza na wolność z powodu groźnej postawy kilkudziesięcnej ludności (...); jak ucieczka ks. Balickiego z Kupina z powodu ostrzeżenia go, iż ma być aresztowany i zaaresztowanie w zamian za niego kilkunastu parafian i trzymanie ich w więzieniu do kilku tygodni, jak: ukrywanie się z konieczności ks. Liniewicza z Zalesieczy, by ująć prześladowaniu, dają możliwość spokojnego pobytu i normalnej pracy pod rządami bolszewickimi? (...) Czy ciągle aresztowania bez podania nawet przyczyn, rewizje, grabieże, szykany na każdym kroku, dają jaką taką rękojmię możliwych warunków życia. (...) Daremnie szukam w traktacie wzmianki o zwrocie Kościołowi i osobom prywatnym ich mienia”. P. Mańkowski, *Pamiętniki*, Warszawa 2000, s. 367.

¹² Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 30.

¹³ Ks. Franciszek Trocki (1889-?) – absolwent żytomierskiego seminarium duchownego; święcenia kapłańskie przyjął w 1912 roku; wikariusz w Płoskirowie (1912-1916), administrator w Jaromlińcach (1916-1921), proboszcz w Skazińcach, administrator w Gródku Podolskim i Kupinie (1921-1927); aresztowany w 1927 roku, następnie skazany na 10 lat łagrów; zwolniony w 1932 roku, drogą wymiany więźniów politycznych wrócił do Polski; kapelan pomocniczy w garnizonie w Toruniu (1932-?). Por. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego*, s. 486-488.

¹⁴ Władze sowieckie starały się gruntownie zafałszować rzeczywiste przyczyny prześladowań religijnych. Służyło temu odpowiednie ustawodawstwo oraz wszechobecna propaganda. Aresztowania duchowieństwa i wiernych świeckich, skazywanie ich na wyniszczające roboty w łagrach, zesłania bez środków do życia, wyroki śmierci przedstawiane były jako kary za działalność kontrrewolucyjną, antysowiecką i szpiegowską. Jako podstawa tych wyroków służył art. 58 *Kodeksu karnego RFSRS*, który zawierał czternaście tak szeroko ujętych punktów, że dawało to władzom nieograniczone możliwości oskarżeń politycznych. Aleksander Sołżenicyn w swoim dziele pt. *Archipelag Gulag* napisał: „Zaiste nie ma pod słońcem takiego wykroczenia, zamiaru, czynu ani rodzaju bezczynności, którego nie można by osiągnąć karzącą ręką pięćdziesiątego ósmego artykułu” (A. Sołżenicyn, *Archipelag Gulag. Próba dochodzenia literackiego*, t. 1, Warszawa 1998, s. 66). Z tego właśnie artykułu skazano też ks. F. Trockiego. R. Dzwonkowski, *Kapłani-męczennicy i wyznawcy wiary w diecezji kamieniecko-podolskiej w XX wieku*, „Studia Catholica Podoliae”, 1 (2002) s. 238.

¹⁵ APOCh, NKWD Głównoje Uprawlenije Gosudarstwiennoj Biezopasnosti [NKWD Zarząd Główny Bezpieczeństwa Państwowego], f. P-6193, op. 12, spr. II – 5393, Postanowienie o priwleczie-

Od końca 1927 roku parafią w Gródku administrował ks. Ryszard Szyszko-Bohusz¹⁶. Pracował tam niespełna 2 lata, gdyż jesienią 1929 roku został po raz trzeci aresztowany przez OGPU, a następnie skazany na 8 lat niewolniczej pracy przymusowej¹⁷.

Po uwięzieniu ks. R. Szyszki-Bohusza, mimo rozlicznych przeszkód ze strony czynników państwowych, parafia w Gródku Podolskim nadal funkcjonowała i co pewien czas przybywali tam kapłani z pobliskich miejscowości. Jednakże w wyniku nasilenia polityki antyreligijnej sytuacja katolików w Związku Sowieckim pogarszała się z dnia na dzień¹⁸. Prócz rozlicznych represji, które stawały się coraz bardziej brutalne, wierni musieli się także zmierzyć z gwałtownie rosnącymi podatkami od dzierżawy, asekuracji, renty gruntowej i innymi obciążeniami finansowymi. Gdy opłaty te osiągnęły taką wysokość, że ich płacenie stało się niemożliwe, kościoły były zamykane¹⁹.

Zamykanie świątyń było przemyślanym i rozłożonym w czasie procesem, który stopniowo przybierał na sile. W 1931 roku w diecezji kamienieckiej zamknięte zostały kościoły w Mohylowie Podolskim, Niemirowie, Zbryżu. Rok później zabrano kościoły w Jampolu, Snitkowie, Raszkowie, Wierzbowcu, w 1933 roku w Latyczowie, Granowie, Zawalijkach, Bałcie. W roku 1934 na Podolu odebrane zostały wiernym i przekazane na różne cele kościoły w Kopajgrodzie, Międzybożu, Mikołajowie, Peczarze. W 1935 roku władze sowieckie przejęły świątynie

nii w kaczestwie obwiniajemoego Trockogo Francyska Iwanowicza [Postanowienie o wszczęciu postępowania w stosunku do podejrzanego Franciszka Trockiego, syna Jana], 15 X 1928, k. 22; tamże, NKWD Głównoje Uprawlenije Gosudarstwiennoj Biezopasnosti, f. P-6193, op. 12, spr. II – 5393, Wypiska iz protokoła zasiedanija Kollegii OGPU (sudiebnoje) [Wyciąg z protokołu posiedzenia Kolegium Sądowicznego OGPU], 25 III 1929, k. 37.

¹⁶ Ks. Ryszard Szyszko-Bohusz (1881-1937) – absolwent żytomierskiego seminarium duchownego; święcenia kapłańskie przyjął w 1906 roku; wikariusz w Korcach (1906-1910) i Kijowie (1910-1914), administrator w Obodówce (1914-1920), sędzia prosynodalny Duchownego Sądu Diecezjalnego w Kamieńcu Podolskim, kanclerz kurii diecezji kamienieckiej (od 1920), administrator w Gródku Podolskim, Cynkowie i Tynnej (1920-1929); kilkakrotnie aresztowany przez sowieckie organy bezpieczeństwa (1922, 1924, 1929); skazany przez OGPU na 8 lat pracy przymusowej (1930); wyrokiem trojki NKWD skazany na karę śmierci (1937). N. Rublowa, S. Kokin, I. Kuras, *Biografiji rymo-katolyč'kich swiaszczenykiw, represowanych radians'koju władoju*, „Z archiwu WUCZK-GPU-NKWD-KGB”, 21 (2003) nr 2, s. 434-435.

¹⁷ Archiwum Państwowe Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie, Kryminalni sprawy na reabilitowanych osob [Sprawy kryminalne osób zrehabilitowanych], f. 6, spr. 68067-ФП, t. 1, Prigovor Wierchownoho Suda USSR „po diełu ksiendzow” [Wyrok Sądu Najwyższego USRS w sprawie księży], 27 VI 1930, k. 1-19.

¹⁸ Według relacji Emilii Gulko, w roku 1932 parafia gródecka niemal całkowicie obumarła: „Przestały funkcjonować grupy modlitewne, na modlitwy nikt się nie zbierał, gdyż było to zakazane. Zabraniano nawet odwiedzać cmentarz (...). Pogrzeby odbywały się bez krzyży, bez żadnych symboli chrześcijańskich. Kiedy odprowadzano zmarłego na cmentarz, nie wolno było przy nim się modlić, ani na dłużej się zatrzymywać przy grobie”. Wywiad z Emilią Gulko przeprowadzony przez ks. P. Gonczaruka, zob. P. Gonczaruk, *Wira i žyttia. Swidoctwa wirujucznych*, „Studia Catholica Podoliae”, 2 (2003) s. 644.

¹⁹ R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 245.

w Szarawce, Szaroweczce, Ulanowie, Gniewaniu, Zmerynce, Woronowicy, Obodówce, Berszadzie, Hołoskowie, Żwańcu, Kitajgrodzie, Dunajowcach, Mukarowie, Płoskirowie, Felsztynie, Kamieńcu Podolskim²⁰. W tym samym roku władze państwowe zamknęły dwa kościoły w Gródku Podolskim²¹. Wkrótce świątynie te zostały zdewastowane²², jednak nie udało się zniszczyć władzom cudownego obrazu św. Antoniego. Stróż kościelny, jak wynika z przekazów miejscowych parafian, wyciął wizerunek z ram, owinał wokół swojego ciała, przykrył ubraniem i pod okiem funkcjonariuszy NKWD wyniósł ze świątyni. Wierni umieścili obraz w kaplicy cmentarnej. Była ona od tej chwili jedynym miejscem, w którym mogli się zbierać na wspólne nabożeństwa. Władze sowieckie nie zamierzały jednak tego tolerować. W 1937 roku w ciągu jednej nocy aresztowały w Gródku tysiąc osób, w tym wszystkich wykształconych Polaków, i wywiozły do Kazachstanu. Wkrótce zamknęły również kapliczkę na cmentarzu. Według niektórych świadectw, znajdujący się w kaplicy obraz św. Antoniego został wyrzucony przez funkcjonariuszy NKWD do publicznej toalety. Ktoś przechodzący obok zauważył to, wyciągnął obraz z szamba, oczyścił i oddał s. Katarzynie Kuryłowskiej, ówczesnej liderce podziemnej wspólnoty katolickiej w Gródku Podolskim²³.

W wyniku konsekwentnie wcielanej przez komunistów polityki antyreligijnej Kościół katolicki na Podolu praktycznie przestał funkcjonować w 1937 roku. Wszystkie świątynie katolickie zostały zamknięte, zniszczone lub przekształcone w spichlerze, stajnie, fabryki, kluby itp. W ZSRS pozostały jedynie 2 kościoły – w Moskwie i Leningradzie (Petersburgu), przeznaczone do praktyk religijnych zagranicznych dyplomatów²⁴.

²⁰ Tenże, *Kościół katolicki obrządku rzymskiego w Ukraińskiej SRS 1921-1939*, „Studia Catholica Podoliae”, 8-9 (2014-2015) s. 303-304; Rosowski, *Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej*, s. 141-144.

²¹ APOCh, Ispołnitelnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia [Komitet wykonawczy Rady Deputowanych pracujących w obwodzie kamieniecko-podolskim], f. P-338, op. 9, spr. 14, Informacyjnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po Kamieniec-Podolskoj oblasti za III kwartał 1949 [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. kultów religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS w obwodzie kamieniecko-podolskim za III kwartał 1949 r.], 12 X 1949, k. 108.

²² Ze wspomnień Włodzimierza Małeckiego, historyka i świadka dewastacji świątyń w Gródku Podolskim: „Zagrzmiała seria potężnych wybuchów. Bardzo przestraszyliśmy się – myśleliśmy, że zaczyna się wojna... Komuniści często wmawiali nam, że wkrótce zaatakuje Piłsudski. Rano cała dolina Smotrycza, w której znajduje się nasze miasto, była jak w gęstej mgłę, to był pył wapienny z wysadzonych świątyń i dym od spalonej synagogi”. D. Poluchowicz, A. Denysiewicz, *Przygody Świętego Antoniego na Podolu*, <http://slowopolskie.org/przygody-witego-antoniego-na-podolu/> (dostęp: 23.09.2020).

²³ Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 33-34.

²⁴ Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej w Moskwie, NKWD SSSR [NKWD ZSRS], f. P-9401, op. 2, spr. 6531, Sprawka o sostojanii rismo-katoliczieskich kostiołow na tierritorii SSSR [Notatka o stanie kościołów rzymskokatolickich w ZSRS], 4 V 1944, k. 2; W. Rożkow, *Sowiecka administracja państwowa wobec duchowieństwa rzymskokatolickiego na Podolu w latach 1944-1964*, w: *Studia z historii najnowszej Polski*, red. R. Łatka, M. Przeperski, t. 2, Warszawa 2020, s. 75.

Okupacja niemiecka (1941-1944). Odrodzenie parafii i posługa duszpasterska ks. Franciszka Olenia

Sytuacja Kościoła katolickiego na Podolu zmieniła się podczas okupacji niemieckiej. Od sierpnia 1941 roku na terenie diecezji kamienieckiej zaczęto otwierać świątynie, które przed wojną zostały zlikwidowane przez władze sowieckie²⁵. Jednym z pierwszych obiektów sakralnych na Podolu, który udało się wówczas odzyskać, była kapliczka cmentarna w Gródku²⁶. W dniu 15 sierpnia 1941 roku, w uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, w świątyni gródeckiej ponownie zaczęto odprawiać nabożeństwa²⁷. Wkrótce umieszczono tam uratowany przed bolszewikami obraz św. Antoniego Padewskiego. W 1942 roku miejscowy malarz o nazwisku Kulpa wkleił zachowany fragment cudownego obrazu w płótno i odtworzył malowidło w oryginalnym rozmiarze²⁸.

Początkowo posługę duszpasterską w Gródku Podolskim, podobnie zresztą jak w wielu innych miejscowościach okupowanych przez III Rzeszę, pełnili kapelani jednostek armii niemieckiej. Zdając sobie sprawę z potrzeby duszpasterskiej opieki nad katolikami za Zbruczem, biskup łucki Adolf Szelażek²⁹ wysłał do diecezji kamienieckiej i żytomierskiej kilku kapłanów, zamierzając, aby z czasem dołączyli do nich następni. Pod koniec listopada 1941 roku zwrócił się on przez swoich pełnomocników do lokalnych władz niemieckich z prośbą o zezwolenie na reaktywowanie pracy duszpasterskiej na tym terenie. Komisarjat Rzeszy na Ukrainie nie zgodził się jednak na wydanie księżom ogólnego zezwolenia, a jedynie na rozpatrywanie poszczególnych podań³⁰.

²⁵ APOCh, Ispołnitelnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Swiedenija o naliczii diejstwujuuszczich molitwiennych zdaniy rieligioznych kultow – kromie russkoj prawosławnoj cerkwi po Kamieniec-Podolskoj oblasti 1 VII 1945 goda [Dane o funkcjonujących domach modlitewnych do sprawowania kultu religijnego, z wyjątkiem Rosyjskiej Cerkwi prawosławnej w obwodzie kamieniecko-podolskim 1 VII 1945 r.], 1 VII 1945, k. 21-22.

²⁶ Z relacji Emilii Gulko: „[Pewnego dnia] przybiegła do mnie Marysia i mówi: «Byłam u Niemca. Powiedziała mu, że nasi synowie i mężowie są na wojnie, my zaś chcielibyśmy za nich się modlić. Będziemy się modlić także za was, tylko pozwólcie odremontować kaplicę cmentarną, abyśmy mogły tam się zbierać na modlitwy. I on zezwolił!»”. Wywiad z Emilią Gulko, s. 643.

²⁷ Tamże.

²⁸ Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 33-34.

²⁹ Bp Adolf Szelażek (1865-1950) – święcenia kapłańskie przyjął w 1888 roku; wikariusz w Płocku (1888-1889), student Akademii Duchownej w Petersburgu (1889-1893); po powrocie do Płocka w 1893 roku pracował jako wykładowca w seminarium duchownym i sekretarz w konsystorzu generalnym, następnie regens konsystorza, egzaminator prosynodalny (1902-1910), obrońca węzła małżeńskiego w sądzie biskupim (1894-1896), rektor seminarium duchownego w Płocku (1909-1918); biskup pomocniczy płocki (1918-1925), ordynariusz diecezji łuckiej (1926-1950). Aresztowany przez władze sowieckie w 1945 roku; w przeprowadzonym procesie zażądano dla niego kary śmierci. Zwolniony w 1946 roku dzięki interwencji Stolicy Apostolskiej, opuścił ZSRS i wyjechał do Polski. Zob. szerzej: B. Karwowska, W. Rozynkowski, L. Zygnier, *Ks. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865-1950). Kapłan, biskup, wygnaniec*, Podkowa Leśna 2010.

³⁰ R. Dzwonkowski, *Odrodzenie życia religijnego w diecezji łucko-żytomierskiej i kamienieckiej 1941-1991*, w: *Restaurare omnia in Christo. 25-lecie reaktywowania Kościoła Rzymskokatolickiego*

W roku 1943 dzięki usilnym staraniom katolików gródeckich przyjechał do nich ks. Franciszek Oleń³¹ z diecezji łuckiej³². Jak wynika z przekazów miejscowych parafian, jego praca duszpasterska w Gródku Podolskim i pobliskich miejscowościach była niezwykle ciężka i wyczerpująca. Chrzczył on tysiące dzieci, błogosławił niezliczone pary małżeńskie, spowiadał tłumy wiernych i namaszczał wielu chorych. Praca duszpasterska trwała od świtu do nocy. W wyniku przemęczenia duchowny często tracił przytomność. Jedna z gródeckich parafianek po latach wspominała: „Przywieziono do nas ks. Olenia. Wyglądał jak niby był martwy. Nie mógł już dalej u nas pracować. Radził, żebyśmy prosili o skierowanie do Gródka stałego duszpasterza”³³.

Powrót władz sowieckich. Początek pracy duszpasterskiej ks. Jana Olżańskiego (1944-1946)

W lipcu 1944 roku, po wkroczeniu na Podole wojsk sowieckich, bp A. Szełążek, wiedząc o oczekiwaniach i potrzebach religijnych tamtejszych katolików, mianował ks. Adolfa Kukuruzińskiego³⁴ administratorem diecezji kamienieckiej.

na Ukrainie. Diecezja kijowsko-żytomierska, red. J. Ślepówroński, W.W. Żurek, Kijów-Żytomierz 2017, s. 88; Rożkow, *Sowiecka administracja*, s. 76.

³¹ Ks. Franciszek Oleń (1910-1991) – święcenia kapłańskie przyjął w 1939 roku; wikariusz we Włodzimierzu Wołyńskim (1939), duszpasterz w Starej Hucie (1939-1942); w 1942 roku udał się z posługą duszpasterską do diecezji żytomierskiej; w latach 1943-1945 pracował na Podolu, m.in. w Gródku Podolskim, Makarowie, Skazińcach, Starej Hucie (zdaniem Marii Dębowskiej, częsta zmiana miejsca pobytu wskazuje na to, że prawdopodobnie kapłan nie uzyskał od władz niemieckich pozwolenia na dłuższy pobyt w żadnej miejscowości); od 1945 roku pełnił posługę kapłańską w diecezji koszańskińsko-kołobrzesckiej. M. Dębowska, *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939-1945*, Rzeszów 2008, s. 312, 439; *Reaktywowanie duszpasterstwa w diecezjach żytomierskiej i kamienieckiej*, oprac. M. Dębowska, Rzeszów 2010, s. 29; W. Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags (1931-2001) – obrońca Kościoła na Podolu*, Biały Dunajec-Ostróg 2018, s. 26.

³² Dnia 7 października 1943 roku ks. Franciszek Oleń wysłał list do bp. A. Szełążka, w którym informował go o sytuacji Kościoła na Podolu: „Jak już pisałem do Waszej Ekscelencji, jestem w Gródku [Podolskim]. Parafianie tutejsi są bardzo pobożni, ale i najwięcej opuszczeni, ponieważ nie było tutaj obecnie jeszcze księdza. Jest wprawdzie jeden tu ksiądz w Kamieńcu, ale sparaliżowany, więc zupełnie się nie udziela. W następujących miejscach zachowały się tutaj kościoły w Jarmolińcach (było dwa, pozostał jeden), w Felsztynie, w Skazińcach, w Kamieńcu jeden, w Kutkowcach i Smotryczu”, *Pismo ks. Franciszka Olenia do bpa Adolfa Piotra Szełążka*, w: *Reaktywowanie duszpasterstwa*, s. 104.

³³ W. Juszczyszyna, *Pols 'ko-ukrajins'ki wzajemyny na terytoriji Chmelnyc'koji oblasti: polaky ta Rymo-katołyč'ka Cerkwa w Gorodku*, w: *Represiji proty polakiw ta inszych nacionalnostej na Podilli: rol i misce w kraju*, red. I. Jaszczuk, Chmelnyckij 2016, s. 430.

³⁴ Ks. Adolf Kukuruziński (1894-1970) – święcenia kapłańskie przyjął w 1917 roku; pełnił obowiązki duszpasterskie w Płoskirowie, Łucku, Włodzimierzu Wołyńskim, Zdobunowie, Ostrogu, Beresteczku; doktorat z prawa kanonicznego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1927); w latach 1927-1939 wykładowca w seminarium duchownym w Łucku, pracownik łuckiej Kurii Diecezjalnej, wicedyrektor Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej, kapelan więzienia; w okresie II wojny światowej referent w Kurii Diecezjalnej w Łucku, proboszcz parafii katedralnej w Kamieńcu Podolskim oraz administrator diecezji kamienieckiej (1944); w 1944 roku aresztowany przez NKWD, skazany z art. 54 KK USRS na 10 lat łagrów; po zwolnieniu z obozów (1957) wydalony przez władze

Jednakże nie dysponując odpowiednią kadrą duchowieństwa wskutek masowych mordów dokonywanych przez nacjonalistów ukraińskich OUN-UPA na polskiej ludności Wołynia, biskup zwrócił się z apelem do Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie o wsparcie personalne misji duszpasterskiej na Podolu. W odmownej odpowiedzi z 3 września 1944 roku metropolita lwowski abp Bolesław Twardowski³⁵ tłumaczył brak możliwości spełnienia prośby analogicznymi powodami, jakie podawał biskup łucki. Bezowocna interwencja bp. A. Szelażka nie zakończyła starań o wsparcie misji pastoralnej za Zbruczem³⁶. Wskutek ponownej prośby o pomoc personalną, złożonej podczas wizyty ks. A. Kukuruźnińskiego we Lwowie, na apel Kurii Metropolitalnej skierowany do przełożonych zakonów męskich do podjęcia misji duszpasterskiej na Wschodzie zostali wytypowani: o. Aleksander Emil Zonn CM³⁷, o. Martynian Wojciech Darzycki OFM³⁸, o. Aleksander

sowieckie do Polski; audytor sądu diecezjalnego w Opolu (1957-1959), oficjał tegoż sądu (od 1959), kapelan sióstr Notre Dame w Głubczycach (1960-1962), kapelan Sióstr Franciszkanek Szpitalnych w Proszkowie (1961-1970). APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego obłastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyonnyj otcziot Upolnomocziennogo Sowjeta po dielam religioznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoj obłasti za I kwartał 1945 g. [Sprawozdanie informacyjne pełnomocnika Rady ds. kultów religijnych przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRS w obwodzie kamieniecko-podolskim za I kwartał 1945 r.], 21 IV 1945, k. 8; Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa*, s. 35-36; J. Szymański, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim w 1945 r.*, w: *Historia świadectwem czasów. Księdzu Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*, red. W. Bielak, S. Tylus, Lublin 2006, s. 480-481; W. Urban, *Duszpasterska siejba kapłanów repatriantów na Ziemiach odzyskanych w latach 1945-1970*, Wrocław 1972, s. 57.

³⁵ Abp Bolesław Twardowski (1864-1944) – święcenia kapłańskie przyjął w 1886 roku; absolwent Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, po studiach w Rzymie pracował jako prefekt lwowskiego seminarium duchownego; kanclerz archidiecezji lwowskiej (1895-1902), proboszcz parafii w Tarnopolu (1902-1918), biskup pomocniczy archidiecezji lwowskiej (1918-1923), arcybiskup metropolita lwowski (1923-1944). Zob. szerzej: G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864-1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010.

³⁶ *Pismo abpa Bolesława Twardowskiego do bpa Adolfa Piotra Szelażka*, w: *Reaktywowanie duszpasterstwa*, s. 208-209; Dębowska, *Kościół katolicki na Wołyniu*, s. 319; J. Wołczański, *Misja pastoralna ks. Jana Olszańskiego na Podolu z lat 1944-1989 w relacjach sowieckich władz wyznaniowych*, w: *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917-1990)*, red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański, t. 2, Rzeszów-Lwów 2017, s. 240.

³⁷ O. Aleksander Emil Zonn CM (1899-1976) – święcenia kapłańskie przyjął w 1934 roku, śluby wieczyste złożył w Zgromadzeniu Księżąt Misjonarzy w 1938 roku; administrator parafii Minojty (1934-1935), rektor kościoła w Waszkiewiczach (1935-1936), kapelan więzienny we Lwowie (1938-1940), wikariusz parafii pw. św. Wincentego we Lwowie (1940-1941), kapelan Zakładu Umysłowo Chorych (1942-1943); w 1944 roku wyjechał z misją na Wschód, duszpasterzował w Humaniu, Zawalu, Nowogrodzie Wołyńskim i Kijowie; po 1946 roku wrócił do Polski; do 1961 roku administrator parafii Gozdnicza; przeniesiony do Krakowa, pełnił obowiązki spowiednika i wędrownego misjonarza. Szymański, *Kościół katolicki na Podolu*, s. 284-285.

³⁸ O. Martynian Wojciech Darzycki OFM (1918-2009) – do bernardynów wstąpił w 1934 roku; święcenia kapłańskie przyjął w 1943 roku; pracował duszpastersko we Lwowie, następnie we wsi Krymok (1944-1946); w 1946 roku skazany został na 8 lat łagrów, 5 lat zsyłki i 5 lat pozbawienia praw obywatelskich; zwolniony z łagrów w 1952 roku, duszpasterzował w Murafie, Szarogrodzie; od 1957 roku aż do śmierci pracował w Miastkówce. Zob. szerzej: L. Karłowicz, *Ciernista droga. Życie i działalność o. Martyniana Darzyckiego OFM więźnia Kołymy*, Kalwaria Zebrzydowska 1997;

Beń OFM³⁹, o. Hilary Marcin Wilk OFMCap⁴⁰. W październiku 1944 roku wszyscy wspomniani zakonnicy uzyskali zgodę NKWD na zamieszkanie i prowadzenie misji duszpasterskiej za Zbruczem⁴¹.

Pod koniec września 1944 roku Kuria Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie opublikowała komunikat do księży diecezjalnych zachęcający do podjęcia misji pastoralnej na Wschodzie⁴². Na nowe wyzwanie spontanicznie zareagował 25-letni wikariusz z Kaczanówki ks. Jan Olszański⁴³. Po otrzymaniu

R.O. Jusiak, *O. Martynian Wojciech Darzycki OFM (1918-2009) – bernardyn, odnowiciel franciszkanów na Ukrainie*, Kalwaria Zebrzydowska 2014.

³⁹ O. Aleksander Beń OFM (1912-1991) – śluby wieczyste złożył w 1934 roku, święcenia kapłańskie przyjął w 1939 roku; w latach 1939-1944 duszpasterzował w Boremłu na Wołyniu, w Torczynie i we Lwowie; wikariusz parafii katedralnej w Kamieńcu Podolskim (1944), po aresztowaniu ks. A. Kukuruzińskiego (28 XII 1944) proboszcz tejże parafii; aresztowany w styczniu 1945 roku, następnie skazany z art. 54 KK USRR na 8 lat łagrów; po zwolnieniu z obozów (1956) prowadził konspiracyjną działalność duszpasterską w Kazachstanie. APOCH, Wspólny Komitet Kamieniec-Podolski oblasnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyjny odczyt Upolnomocziennogo Sowietu po diełam religioznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoj oblasti za I kwartał 1945 g., 21 IV 1945, k. 8; M. Dębowska, L. Popek, *Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939-1945*, Lublin 2010, s. 41-42; Szymański, *Kościół katolicki na Podolu*, s. 307; J. Żaryn, *Starania ks. dr Teodora Benscha o uwolnienie czternastu księży diecezji łuckiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1997) nr 1, s. 70; Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa*, s. 121-122; S. Barcik, *Franciszkanie łagiernicy*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie. Materiały VII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej. Papieski Uniwersytet Urbiański. Rzym, 17-18 października 2002 r.*, red. A. i Z. Judyccy, Toruń 2002, s. 32-33.

⁴⁰ O. Hilary Marcin Wilk OFMCap (1917-1998) – święcenia kapłańskie przyjął w 1942 roku; pracował duszpastersko w Krakowie i we Lwowie, administrator parafii Krywotyń (1944-1946); w 1946 roku skazany na 8 lat pozbawienia wolności, został zwolniony z łagrów w 1952 roku; proboszcz w Barze (1952-1958); w 1958 roku pozbawiony prawa do posługi kapłańskiej i skazany na rok pracy przymusowej, w 1959 roku odstawiony przez władze sowieckie do granicy w Przemyślu, w maju 1959 roku znalazł się w Polsce; pracował m.in. w Sędziszowie Małopolskim, Bolkowie, Nowej Soli i Skomielnej Czarnej; wrócił na Ukrainę w 1991 roku i obsługiwał parafie w Starokonstantynowie i Krasilowie. H.M. Wilk, *„Ty nie zginiesz”*, Lublin 2002, s. 17-26, 103-171; Centralne Archiwum Państwowe Społecznych Organizacji Ukrainy w Kijowie (dalej: CAPSOU), Centralny komitet Komunistycznej Partii Ukrainy [Komitet Centralny Komunistycznej Partii Ukrainy], f. 1, op. 23, spr. 2741, Informacyjny odczyt o rabotie Upolnomocziennogo Sowietu po diełam religioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po Ukrainskoj SSR za trietij kwartał 1953 g. [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. kultów religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS w Ukrainskiej SRS za III kwartał 1953 r.], 21 XI 1953, k. 2-3; J.L. Gadacz, *Słownik polskich kapucynów*, t. 2, Wrocław 1986, s. 415-416.

⁴¹ Szymański, *Kościół katolicki na Podolu*, s. 38-39.

⁴² Wołczański, *Misja pastoralna*, s. 240.

⁴³ Ks. Jan Olszański (1918-2003) – absolwent Metropolitalnego Seminarium Duchownego we Lwowie; święcenia kapłańskie przyjął w 1942 roku; wikariusz w Kaczanówce (1942-1944), proboszcz w Gródku Podolskim (1944-1946 i 1948-1959), wikariusz parafii pw. MB Śnieżnej we Lwowie (1946-1948), proboszcz w Manikowcach (1959-1991), biskup diecezjalny w Kamieńcu Podolskim (1991-2002). APOCH, Wspólny Komitet Kamieniec-Podolski oblasnogo Sowietu po diełam religii pri Kabiniecie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti [Pełnomocnik Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów Ukrainy w ob-

rocznego urlopu udzielonego przez abp. B. Twardowskiego został mianowany w październiku 1944 roku proboszczem parafii w Gródku Podolskim⁴⁴. Bez większego jeszcze wówczas trudu uzyskał zgodę władz sowieckich na prowadzenie działalności duszpasterskiej⁴⁵.

Młodego kapłana przyjęto w parafii gródeckiej z wielkim entuzjazmem. Jak zaznaczył Stanisław Gumeniuk, zaraz po przybyciu ks. J. Olszańskiego do Gródka do świątyni na cmentarzu zaczęły napływać tłumy wiernych: „Ach, ileż to wówczas schodziło się i przyjeżdżało ludzi do naszej kapliczki, chociaż mogła ona pomieścić 50-60 osób, «a nabijało się» do niej po 300 i więcej. Wokół kapliczki tłoczyły się setki ludzi, aby usłyszeć słowo Boże”⁴⁶. Wydarzenia te zostały także utrwalone we wspomnieniach Zuzanny Michalskiej: „O której porze tylko nie przyjdiesz do tej kaplicy, zawsze były tam tłumy. Nie było miejsca nawet, żeby się przeżegnać. Na zewnątrz było tak samo, stały tłumy wiernych, wszyscy przemarznięci, stali i słuchali Mszy św.”⁴⁷. Szczególnie wielkie tłumy wiernych przy kaplicy cmentarnej można było zaobserwować w czasie świąt i uroczystości kościelnych, przede wszystkim podczas odpustu w dniu 13 czerwca, gdy do Gródka przyjeżdżali katolicy z całej diecezji kamienieckiej. Jedna z miejscowych parafianek po latach wspominała:

Na odpust naszego cudownego św. Antoniego Padewskiego każdy docierał jak tylko mógł: pieszo, na wozach... Wielu pielgrzymów przybywało wieczorem 12 czerwca. Miejscowi katolicy starali się zabierać ich na nocleg do siebie, jednakże pątników było tak dużo, że większość z nich musiała spać na cmentarzu, na grobach. Groby te były bardzo zarośnięte. Po odpuscie wszystko było zrównane, nie widać było już żadnych chwastów. Podczas uroczystej

wodzie chmielnickim], f. P-6416, op. 1, spr. 45, Ankieta na służytiela rieligioznogo kulta [Ankieta służytiela kulta Jana Olszańskiego], 15 I 1970, k. 65; APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj obłasti, f. P-6416, op. 1, spr. 45, Awto-biografija [Autobiografia ks. Jana Olszańskiego], 15 I 1970, k. 68; Zob. szerzej: J. Wołczański, *Ksiądz biskup Jan Olszański. Duszpasterz – patriota – człowiek*, w: *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*, red. J. Wołczański, Kraków-Kamieniec-Podolski 2001, s. 9-19; tenże, *Misja pastoralna*, s. 239-264; R. Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003, s. 451-453; A. Hlebowicz, „Trwajcie”. *Biskup Jan Olszański (1919-2003)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 64 (2006) nr 5, s. 73-81.

⁴⁴ Archiwum abpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie, Akta Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie, sygn. 1053, Do Wielebnego Ks. Jana Olszańskiego kooperatora w Kaczanówce, 20 IX 1944, bns.; APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj obłasti, f. P-6416, op. 1, spr. 45, Jego priepodobiju ksiendzu Ioannu Olszanskomu [Przewielebnemu ks. Janowi Olszańskiemu], 4 X 1944, k. 70.

⁴⁵ APOCh, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 14, Informacyonnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po Kamieniec-Podolskoi obłasti za III kwartał 1949, 12 X 1949, k. 109.

⁴⁶ S. Gumeniuk, *Kim ty jesteś...?*, „Głos Podola” (2000) nr 1-2, s. 7-10.

⁴⁷ Wywiad z Zuzanną Michalską przeprowadzony przez ks. P. Gonczaruka, zob. P. Gonczaruk, *Wiara i życie. Świadectwa duchowych przeżyć osób prześladowanych na Podolu w latach 1918-1990*, Lublin 2016, s. 37.

Mszy św. przy kaplicy stały tak liczne tłumy, że nie można było tam nawet igły rzucić⁴⁸.

Po zajęciu przez Armię Czerwoną terenów Ukrainy Sowieckiej i wschodnich województw II Rzeczypospolitej, które weszły w skład ZSRR, władze sowieckie zmodyfikowały swoje dotychczasowe metody walki z religią. Wówczas dokonały się istotne zmiany w polityce ZSRS wobec Kościoła. Głównym narzędziem prowadzenia nowej polityki religijnej stała się, utworzona 14 września 1943 roku, Rada ds. Cerkwi Prawosławnej, będąca *de facto* filią Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS (MGB). Miała ona nadzorować wprowadzanie rozporządzeń rządu odnoszących się do sfery wyznaniowej, przedstawiać projekty uchwał i aktów prawnych dotyczących kultów religijnych, rejestrować budynki, duchowieństwo i wspólnoty religijne, prowadzić dokumentację statystyczną, informować rząd republiki o sytuacji religijnej⁴⁹.

Nieco później, 19 maja 1944 roku, powstała Rada ds. Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS, która miała służyć kontrolowaniu działalności wspólnot nieprawosławnych, łącznie ze staroobrzędowcami⁵⁰. W latach 1943-1944 Rada Komisarzy Ludowych ZSRS przyjęła kilkanaście dokumentów nakreślających kierunki polityki religijnej oraz ustalających sposób rozwiązywania różnych kwestii związanych z działalnością wspólnot wyznaniowych. W lutym 1945 roku Rada ds. Kultów Religijnych rozesłała do pełnomocników obwodowych instrukcję o warunkach legalizacji organizacji religijnych. Od wiernych wymagano protokołów z wyboru członków komitetów parafialnych i komisji rewizyjnych, posiadania pomieszczenia przystosowanego do praktyk religijnych oraz obecności kapłana skierowanego przez ośrodek administracji kościelnej. Budynki sakralne w ZSRS wraz z przedmiotami kultu były uważane za własność państwową, zatem aby otrzymać dostęp do świątyni i jej wyposażenia, każda zarejestrowana wspólnota religijna musiała podpisać umowę z rejonowym komitetem wykonawczym, w której zobowiązywała się dbać o powierzone jej dobra materialne, udostępniać je przedstawicielom Rady Deputowanych i pełnomocnikowi Rady ds. Kultów Religijnych oraz wykorzystywać je wyłącznie do celów religijnych⁵¹.

Katolicka parafia w Gródku Podolskim została oficjalnie zarejestrowana 17 stycznia 1945 roku⁵². Według raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Reli-

⁴⁸ Wywiad z Marią Szczucką przeprowadzony 4 XI 2019 przez autora (nagranie dźwiękowe; archiwum prywatne autora).

⁴⁹ Szymański, *Kościół katolicki na Podolu*, s. 110.

⁵⁰ CAPSOU, Centralny komitet Komunistycznej Partii Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 887, Postanowienie Sowietu Narodnych Komissarow SSSR nr 572 ob organizacyi Sowietu po dielam rieligioznych kultow [Rozporządzenie Rady Komisarzy Ludowych ZSRS nr 572 o powołaniu Rady ds. Kultów Religijnych], 19 V 1944, k. 2.

⁵¹ Rożkow, *Sowiecka administracja*, s. 77.

⁵² APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Sprawka o rieghistracyi rieligioznogo obszczestwa [Zaświadczenie o rejestracji wspólnoty religijnej], 25 IV 1945, k. 121; V. Rozhkov, *Losy świątyń i wspólnot rzymskokatolickich w obwodzie kamieniecko-podolskim (chmielnickim) w latach 1944-1964*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 115 (2021) s. 427.

gijnych, w obwodzie kamieniecko-podolskim liczba wiernych parafii gródeckiej wynosiła wówczas ok. 3000 osób. Przy tym, jak wynika z tych dokumentów, mieszkańcy Gródka stanowili nieco mniej niż połowę ogółu parafian (ok. 1400 osób), ponad 53% wiernych pochodziło z pobliskich miejscowości: Bedrykowiec, Nowosielówki, Nowego Porzecza, Krzemienno, Czarnowód, Żyszczyńiec, Łysogórki, Podleśnego Oleksińca i innych⁵³. Inaczej przedstawiała się sytuacja w tzw. dwudziestce, czyli komitecie parafialnym: gródeczczanie stanowili w niej 60% członków⁵⁴.

W roku 1945 w obwodzie kamieniecko-podolskim funkcjonowały 34 parafie, w których pracowało 6 kapłanów rzymskokatolickich⁵⁵. W związku z tym, że ilość zarejestrowanych wspólnot znacząco przewyższała liczbę duchowieństwa, księża musieli obsługiwać od kilku do kilkunastu parafii, czasami bardzo oddalonych od miejsca swojego zameldowania. Tak np. ks. J. Olszański, rezydując w Gródku Podolskim, regularnie dojeżdżał z posługą duszpasterską do Kutkowiec, Kupina, Jarmoliniec, Zińkowiec, Czercza, Kamieńca Podolskiego, Tynnej, Skaziniec, Kumanowa, Wińkowiec, Bebechów, Felsztyna⁵⁶ i Szarówki⁵⁷.

⁵³ APOCh, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowietu dieputatow truidaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 14, Informacyonnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po Kamieniec-Podolskoi oblasti za III kwartał 1949, 12 X 1949, k. 109.

⁵⁴ APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoi oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Spisok imuszcziestwa Gorodokskogo rimsko-katoliczieskogo prichodskogo kostiela [Inwentarz rzymskokatolickiego kościoła parafialnego w Gródku Podolskim], b.d., k. 122; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoi oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Tipowoj dogowor [Umowa standardowa], 20 VIII 1948, k. 124.

⁵⁵ Tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowietu dieputatow truidaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Swiedenija o naliczii diejstwujuuszczich molitwiennyh zdanij rieligioznych kultow – kromie russkoj prawosławnoj cerkwi po Kamieniec-Podolskoi oblasti 1 VII 1945 goda, 1 VII 1945, k. 21-22.

⁵⁶ Tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowietu dieputatow truidaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyonnyj otcziot Upołnomocziennogo Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoi oblasti za II kwartał 1945 g, [Sprawozdanie informacyjne pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRS w obwodzie kamieniecko-podolskim za II kwartał 1945 r.], 1 VII 1945, k. 12-15.

⁵⁷ Tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowietu dieputatow truidaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 18, Spiec'zapiska o naliczii rimsko-katoliczieskich rieligioznych obszczin i namieczijemyje mieroprijatija po otsieleniju molitwiennyh domow, kostiołow, kaplic, rospusku i sniatiju s registracyi obszczin etogo kulta [Notatka na temat stanu rzymskokatolickich wspólnot religijnych oraz zaplanowanych przedsięwzięć ukierunkowanych na zamknięcie domów modlitewnych, kościołów, kaplic, rozwiązanie i pozbawienie rejestracji wspólnot należących do tej instytucji wyznaniowej], 28 VIII 1949, k. 37.

Wyjazd ks. Jana Olszańskiego. Losy wspólnoty gródeckiej w latach 1946-1948

Z biegiem czasu liczba księży pracujących na terenie diecezji kamienieckiej zaczęła gwałtownie spadać. Dominik Milewski⁵⁸, Michał Żukowski⁵⁹, Łukasz Makolądra⁶⁰, Jacek Muzyka⁶¹, o. Julian Kowalski CR⁶² zostali zmuszeni do zakończenia pracy duszpasterskiej na Ukrainie i wyjazdu do Polski⁶³.

⁵⁸ Ks. Dominik Milewski (1897-1981) – święcenia kapłańskie przyjął w 1929 roku; wikariusz w Klewaniu (1929-1931), proboszcz w Rafałowce i administrator parafii Czartorysk (1931-1933), proboszcz parafii Hluboczek (1933-1943), w czasie wojny niemiecko-sowieckiej (1941-1945) członek oddziału partyzanckiego AK, proboszcz parafii w Sławucie (1943-1945). APOCH, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 19, Sprawka [Zaświadczenie], 17 V 1950, k. 38; tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Swiedenija o naliczii diejstwujuszczich molitwiennych zdanij rieligioznych kultow – kromie russkoj prawosławnoy cerkwi po Kamieniec-Podolskoj oblasti 1 VII 1945 goda, 1 VII 1945, k. 21-22; tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyonnyj otcziot Upolnomocziennogo Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoj Oblasti za wriemia s 10 I po 1 XII 1945 goda [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRS w obwodzie kamieniecko-podolskim od 10 I do 1 XII 1945 r.], 2 XII 1945, k. 32-35; W. Stoczkowyj, W. Nesterenko, *Rymsko-Katolycka Cerkwa na Podilli u 20-ti – 90-i roku XX st. Istoryko-geograficzne doslidżenia*, Kołomyja 2001, s. 36; Szymański, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim*, s. 480.

⁵⁹ Ks. Michał Żukowski (1899-1983) – święcenia kapłańskie przyjął w 1923 roku; wikariusz w Buczaczu (1923-1926), prefekt szkół powszechnych w Sarnach (1930-1937), w latach 1937-1943 posługiwał w parafiach w Kowlu i Zasmykach, od 1944 roku pracował na terenie diecezji kamieniecko-podolskiej, miał uprawnienia wikariusza generalnego; pełnił posługę kapłańską w Wowkowińcach, Barze, Mińkowcach, Kozarówce, Jałtuszkowie. Po wysiedleniu z ZSRS zamieszkał w 1946 roku w Toruniu. Szymański, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim*, s. 477-479; H. Dąbkowski, *Wspomnienie o ks. mgr Michale Żukowskim (1899-1983)*, w: *Kresowi księży harcerze. Od Kamieńca Podolskiego do Nowogródka*, red. H. Dąbkowski, Warszawa 1999, s. 37-44.

⁶⁰ Ks. Łukasz Makolądra (1910-1998) – święcenia kapłańskie przyjął w 1935 roku; pracował jako administrator parafii Skalat; podczas pogromów organizowanych przez UPA pełnił posługę kapłańską w parafii w Krasnem; w 1945 roku proboszcz w Sanatowie. APOCH, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Swiedenija o naliczii diejstwujuszczich molitwiennych zdanijach rieligioznych kultow – kromie russkoj prawosławnoy cerkwi po Kamieniec-Podolskoj oblasti na 1 VII 1945 goda, 1 VII 1945, k. 21-22; tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyonnyj otcziot Upolnomocziennogo Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoj Oblasti za wriemia s 10 I po 1 XII 1945 goda, 2 XII 1945, k. 32-35; Szymański, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim*, s. 481; W. Urban, *Archidiecezja lwowska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 109.

⁶¹ Ks. Jacek Muzyka (1889-1966) – święcenia kapłańskie przyjął w 1915 roku; wikariusz w Świerzu (1915-1919), Kulikowie (1919-1921), ekspozyt w Magdalówce (1921-1930), proboszcz parafii Toki (1930-1945); w 1945 roku pełnił posługę duszpasterską w Krasilowie; w ramach ekspatriacji wyjechał do Polski. APOCH, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowietu deputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Swiedenija o naliczii diejstwujuszczich

W październiku 1946 roku, w odpowiedzi na polecenie swoich przełożonych oraz funkcjonariuszy MGB, pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim zawiesił ks. J. Olszańskiego w wykonywaniu obowiązków w parafii gródeckiej i zapewne w celu lepszej kontroli jego działalności przeniósł go do Proskurowa. Po niespełna tygodniu pracy w tej miejscowości, wskutek szantażu i różnego rodzaju restrykcji ze strony władz sowieckich, duchowny został zmuszony do przerywania swojej posługi na Podolu i wyjazdu do Lwowa, gdzie podjął obowiązki wikariusza parafii pw. Matki Bożej Śnieżnej⁶⁴.

molitwiennych zdaniach rieligioznych kultow – kromie russkoj prawosławnoej cerkwi po Kamieniec-Podolskoj obłasti na 1 VII 1945 goda, 1 VII 1945, k. 21-22; tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyonnyj otcziot Upołnomocziennogo Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoj Obłasti za wriemia s 10 I po 1 XII 1945 goda, 2 XII 1945, k. 32-35; Szymański, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim*, s. 481-482.

⁶² O. Julian Kowalski CR (1885-1979) – do zmartwychwstańców wstąpił w 1913 roku; święcenia kapłańskie przyjął w 1920 roku; w latach 1920-1939 pracował w Siedlcach, Garwolinie, Zdobłunowie, Krakowie, Warszawie; w latach 1939-1946 przełożony domu zakonnego zmartwychwstańców we Lwowie; w 1944 roku zaczął pracować na Podolu – w Proskurowie i Szarawce; w 1946 roku wyjechał do Polski; posługiwał jako duszpasterz w miejscowościach: Gdańsk, Brzennik, Wilkanów i Idzików. S. Bizuń, *Historia Krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939-1945*, Lublin 1994, s. 87; Szymański, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim*, s. 480-481.

⁶³ APOCH, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 1, Informacyonnyj otcziot upołnomocziennogo Sowietu po diełam rieligiznych kultow pri SNK SSSR po Kamieniec-Podolskoj obłasti za wriemia s 10 I po 1 XII 1945 goda, 2 XII 1945, k. 32-35; tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 3, Otcziot za II kwartał 1946 goda po rieligioznym kultam po Kamieniec-Podolskoj obłasti [Sprawozdanie z pracy w sferze kultów religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim za II kwartał 1946 r.], 8 VII 1946, k. 25-26; tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 3, Swiedienija o służytielach rieligiznych kultow pri molitwiennych zdaniach [Dane o sługach kultu religijnego przy domach modlitewnych], 8 VII 1946, k. 27; tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 3, Otcziot za III kwartał 1946 goda po rieligioznym kultam po Kamieniec-Podolskoj obłasti [Sprawozdanie z pracy w sferze kultów religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim za III kwartał 1946 r.], 5 X 1946, k. 34.

⁶⁴ Tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 6, Otcziot za II kwartał 1947 goda o rabotie po rieligioznym kultam po Kamieniec-Podolskoj obłasti [Sprawozdanie z pracy w sferze kultów religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim za II kwartał 1947 r.], 2 VII 1947, k. 13-14; tamże, Ispołnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskoego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 3, Otcziot o rabotie za IV kwartał 1946 g. [Sprawozdanie z pracy za IV kwartał 1946 r.], 31 XII 1946, k. 46; Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego we Lwowie, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam rieligii pri SM SSSR po Lwowskoj obłasti, f. P-1332, op. 2, spr. 77, Ksiondz Olszanskij Jan Janowicz [Biografia ks. Jana Olszańskiego], 18 IV 1956, k. 30; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam rieligii pri SM SSSR po Lwowskoj obłasti, f. P-1332, op. 2, spr. 77, Ankieta na służytiela kulta [Ankieta sługi kultu], 18 I 1947, k. 4; Wołczański, *Ksiądz biskup Jan Olszański*, s. 12.

Mieszkając we Lwowie, mimo rozlicznych przeszkód ze strony czynników państwowych, ks. J. Olszański usiłował prowadzić bardzo aktywną działalność duszpasterską, pracował na różnych polach zarówno wśród licznej jeszcze wówczas społeczności polskiej, jak i wśród Ukraińców obrządku greckokatolickiego korzystających z posług religijnych w kościołach rzymskokatolickich po likwidacji ich Cerkwi podczas pseudosoboru lwowskiego w 1946 roku. Ze szczególnym zaangażowaniem udzielał się w bazylice metropolitalnej, gdzie prowadził zakazaną w państwie sowieckim katechizację młodzieży szkolnej⁶⁵.

Po wyjeździe ks. J. Olszańskiego do Lwowa na terenie diecezji kamienieckiej nie było już żadnego księdza, który mógłby spełniać posługę duszpasterską⁶⁶. Brak duchowieństwa spowodował, że w wielu miejscowościach, w tym także w Gródku Podolskim, wierni zaczęli odprawiać tradycyjne, znane im nabożeństwa bez obecności kapłana. Dostatecznie często przybierały one formę uproszczonej Mszy św., której przewodniczyła osoba dobrze rozeznana w liturgii, ciesząca się dużym autorytetem i zaufaniem wspólnoty religijnej. Ojciec Martynian Wojciech Darzycki OFM wspominał: „Ludzie sami, kiedy nie było księdza, urządzali sobie nabożeństwa. W niedzielę zapalano świece, ministranci wynosili mszał, na ołtarzu stawiali kielich. Chór rozpoczynał śpiew wykonywany zwykle podczas Mszy św. i to na cztery głosy. Także cały kościół śpiewał pieśni. Czytano lekcję i Ewangelię przypadającą na daną niedzielę”⁶⁷. Z kolei pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim A. Steciuk, informując swoich przełożonych o sytuacji Kościoła na Podolu, w jednym ze sprawozdań zaznaczył:

(...) w dniach powszednich nabożeństwa kościelne mają zazwyczaj charakter indywidualny (...), w niedzielę zaś kolektywny. Nabożeństwom kolektywnym przewodniczą organizatorzy, czyli osoby znające porządek liturgii kościelnej. Owe osoby, w trakcie nabożeństwa niedzielnego, które w normalnych warunkach musi być sprawowane przez księdza, pomijają modlitwy kapłańskie i podają chórowi znaki informujące, jakie modlitwy trzeba zaśpiewać (...). Innymi słowy, w kościele odbywa się czytanie i śpiewanie modlitw, towarzyszących Mszy sprawowanej przez księdza⁶⁸.

W 1947 roku z racji nieobecności w Gródku Podolskim stałego duszpasterza władze sowieckie postanowiły zamknąć kapliczkę cmentarną, a wspólnotę rozwiązać. Jednakże zamiary te nie zostały zrealizowane, gdyż mieszkająca tam kilkutysięczna społeczność polska całodobowo czuwała przy świątyni z widłami

⁶⁵ Wołczański, *Ksiądz biskup Jan Olszański*, s. 12.

⁶⁶ APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 3, Otcziot o rabotie za IV kwartał 1946 g. [Sprawozdanie z pracy za IV kwartał 1946 r.], 31 XII 1946, k. 46.

⁶⁷ Z. Lech, *Szpieg Watykanu!*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1993) nr 4, s. 571-572.

⁶⁸ APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 25, Informacyonnyj otcziot o rabotie Upolnomocziennogo Sowietu po dielam rieliznykh kultow pri Sowietie Ministrow SSSR, pri Kamieniec-Podolskom obl'ispolkonomie za III kwartał 1953 g. [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS, przy komitecie wykonawczym obwodu kamieniecko-podolskiego za III kwartał 1953 r.], 27 X 1953, k. 58-59.

i kijami w rękę, aż do czasu gdy niebezpieczeństwo minęło. Skuteczna obrona kaplicy przyczyniła się do jeszcze większej integracji ludności katolickiej i wzmocniła ją moralnie do dalszej walki⁶⁹.

Powrót ks. Jana Olszańskiego i jego drugi stacjonarny pobyt w Gródku Podolskim (1948-1959)

Pod koniec drugiego roku pracy ks. J. Olszańskiego w parafii pw. Matki Bożej Śnieżnej we Lwowie władze państwowe zażądały od niego powrotu na Podole, argumentując to brakiem duchowieństwa na tych terenach⁷⁰. W rzeczywistości przeniesienie młodego kapłana ze Lwowa miało służyć zmniejszeniu aktywności tamtejszego Kościoła katolickiego. Była to rozpowszechniona metoda władz sowieckich. Zależało im na tym, aby w największych parafiach pracę duszpasterską prowadzili staruszkowie, po których śmierci można było pozbawić wspólnotę rejestracji⁷¹. Nie mając żadnych gwarancji kontynuowania misji duszpasterskiej, ks. J. Olszański zdecydował się na powrót do parafii proskurowskiej. Drugi pobyt duchownego w Proskurowie również nie trwał długo i z całą pewnością nie był łatwy⁷². Dzięki staraniom swoich byłych parafian, którzy niejednokrotnie zwracali się do pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych, ks. J. Olszańskiemu w końcu udało się otrzymać zezwolenie na powrót do Gródka Podolskiego. W dniu 20 listopada 1948 roku pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim P. Serdiuczenko zarejestrował ks. J. Olszańskiego jako proboszcza parafii gródeckiej⁷³.

W latach 1948-1953 w obwodzie kamieniecko-podolskim funkcjonowały jedynie 2 wspólnoty katolickie posiadające stałego duszpasterza – w Połonnem i Gródku⁷⁴. Według danych Rady ds. Kultów Religijnych z roku 1950, w dni powszednie na nabożeństwa do kaplicy gródeckiej przychodziło 50-70 parafian, w niedzielę – 100-150, w dniach uroczystości kościelnych – 200-300, a w Wielkanoc – ok. 2000 wiernych, przy czym jednorazowo w świątyni tej mogło się

⁶⁹ R. Dzwonkowski, *Za wschodnią granicą 1917-1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim rozmawia Jan Palyga*, Warszawa 1993, s. 222.

⁷⁰ APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 15, spr. 21, Upołnomocziennomu Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po Kamieniec-Podolskoj oblasti tow. P.M. Sierdiuczienko [Pełnomocnikowi Rady ds. kultów religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS w obwodzie kamieniecko-podolskim tow. P.M. Sierdiuczience], 1 X 1948, k. 50.

⁷¹ Wołczański, *Ksiądz biskup Jan Olszański*, s. 12.

⁷² Rożkow, *Sowiecka administracja*, s. 80.

⁷³ APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 14, Informacyonnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po Kamieniec-Podolskoj oblasti za III kwartał 1949, 12 X 1949, k. 109.

⁷⁴ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 25, Informacyonnyj otcziot o rabotie Upołnomocziennogo Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR, pri Kamieniec-Podolskom obl'ispol'kome za III kwartał 1953 g., 27 X 1953, k. 57.

zmieścić maksymalnie 150 osób⁷⁵. W związku z tym, iż kapliczka cmentarna nie odpowiadała rosnącym potrzebom wspólnoty, miejscowi katolicy, z ks. J. Olszańskim na czele, zaczęli pisać petycje do władz państwowych, w których domagali się zgody na jej rozbudowę. Pod jedną z takich petycji w 1951 roku udało im się zebrać ok. 11 000 podpisów⁷⁶.

Jak wspominał po latach jeden ze świadków, „(...) tym, co szczególnie niepokoiło miejscowych urzędników, były rozbrzmiewające na cały Gródek śpiewy kościelne”. Świadczyły one o wysokim poziomie religijności tamtejszej ludności, która mimo rozlicznych ucisków i prześladowań otwarcie deklarowała swoją wiarę. Była w tym niewątpliwie zasługa proboszcza, który zarówno słowem, jak i własnym przykładem potrafił wykształcić w katolikach gródeckich postawę wierności Bogu i Kościołowi⁷⁷. Pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim w jednym z raportów napisał:

(...) ks. Olszański usiłuje wykorzystać swój autorytet i własny przykład, za którym musi podążać aktyw kościelny i ogół wiernych (niekiedy nawet łamiąc przy tym sowieckie ustawodawstwo o kultach), ogarnąć swą działalnością jak największą grupę osób i wpływać na jej świadomość. (...) Dużo czasu poświęca modlitwie. W dniach powszednich rano, dniem i wieczorem klęczy w kaplicy (każdorazowo 2,5-3 godziny) i z opuszczoną głową odmawia modlitwy. W tym czasie w kaplicy przebywa zazwyczaj 20-25 osób, które podążają za jego przykładem⁷⁸.

Mimo rozlicznych zakazów i przeszkód ze strony władz państwowych ks. Olszański usiłował zorganizować w Gródku Podolskim regularną i aktywną pracę duszpasterską. Według danych Rady ds. Kultów Religijnych, w 1953 roku kapłan ochrzcił 800 dzieci, błogosławił 100 par małżeńskich, odprowadził 100 pogrzebów⁷⁹. Nic więc dziwnego, że jego działalność bardzo niepokoiła miejscowych urzędników.

⁷⁵ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 18, Dokład o sostojanii i diejatielnosti rieligioznych obszczin w Kamieniec-Podolskoj obasti na 1 maja 1950 goda [Sprawozdanie o stanie i działalności wspólnot religijnych w obwodzie kamieniecko-podolskim stan na 1 maja 1953 r.], 23 V 1950, k. 109.

⁷⁶ Ze wspomnień Stanisława Gumeniuka: „Już w tamtych czasach, myśląc nie tyle nad budową – o tym można było tylko marzyć – ale nad rozbudową kapliczki, wierzący ludzie dobrowolnie podpisywali się pod petycją. To było w 1951 r. Zebrano prawie jedenaście tysięcy podpisów. (...) Miejskowa sekretarz Komitetu Rejonowego towarzyszka Szczerbata, która szczególnie nienawidziła «wszystkiego, co inaczej myślące», na konferencji partyjnej mówiła o księdzu: «Albo on – albo ja!»). Siły były nierówne. Co ciekawe, po wypędzeniu od nas kapłana zginęła w wypadku”. Gumeniuk, *Kim ty jesteś...?*, s. 7-10.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickiego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 28, Dokładnaja zapiska o rieligioznoj diejatielnosti rimsko-katoliczieskogo rieligioznogo obszcziestwa w g. Gorodok, Gorodokskogo rajona [Sprawozdanie o działalności rzymskokatolickiej wspólnoty religijnej w Gródku Podolskim, rejon gródecki], 13 X 1954, k. 89.

⁷⁹ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickiego obłastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 28, Priesiedatelu Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR tow. Polanskomu I.W. [Przewodniczącemu Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS tow. Polańskiemu I.W.], 16 VI 1954, k. 229.

W październiku 1954 roku Obwodowy Komitet Wykonawczy w Chmielnickim zwrócił się do Rady ds. Kultów Religijnych z prośbą o skierowanie księdza do innej parafii, argumentując to tym, iż kapłan notorycznie łamie sowieckie prawo wyznaniowe, m.in. prowadzi nabożeństwa poza kaplicą cmentarną, leczy chorych, wypisuje im recepty medyczne, rozpowszechnia swoje zdjęcia i nielegalnie odwiedza wiernych. Na początku listopada 1954 roku, po rozpatrzeniu prośby władz obwodowych, pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych Ukraińskiej SRS Piotr Wilchowij wystosował do swojego podwładnego w Chmielnickim pismo, w którym zaznaczył, że nie ma żadnych podstaw prawnych do wydalenia ks. J. Olszańskiego z Gródka Podolskiego. Podkreślił, że w sprawie nabożeństw „pod otwartym niebem” z duchownym przeprowadzono rozmowy profilaktyczne, z kolei odnośnie do informacji o innych wykroczeniach nie znaleziono żadnych dowodów, które mogłyby je potwierdzić. W ten sposób próba władz lokalnych pozbawienia parafii opieki duszpasterskiej zakończyła się niepowodzeniem, a ks. J. Olszański w dalszym ciągu mógł prowadzić tam misję pastoralną⁸⁰.

W sprawozdaniu zatytułowanym *O formach i metodach propagandy religijnej realizowanej przez duchowieństwo i aktyw religijny* z roku 1958 pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie chmielnickim, informując swojego przełożonego w Kijowie o sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego na Podolu, szczególnie uwagę poświęcił parafii gródeckiej i jej proboszczowi:

Warto zaznaczyć, że wspólnota religijna w Gródku Podolskim działa bardzo aktywnie. Co niedziela kaplicę odwiedza ok. 800 osób. W dniach uroczystości kościelnych, zwłaszcza Wielkanocy, gromadzi się tam ponad 2500 wiernych. Ciągłe przebywają tam katolicy z Tynnej, Jarmoliniec, Sołobkowiec i Kamieńca Podolskiego. (...) Ks. Jan Olszański, obsługujący parafię gródecką, stara się na oczach wiernych wykonywać kanony kościelne. (...) Regularnie wygłasza przed wiernymi kazania o tematyce religijnej. Stara się ogarnąć swoją działalnością kaznodziejską jak najwięcej wiernych. To się potwierdza tym, że do roku 1954 Mszę odprawiał w kaplicy, a homilie wygłaszał przy wejściu do świątyni. Kiedy mu tego zabroniono, wielokrotnie zwracał się z prośbą o zezwolenie na wygłoszenie kazań przy wejściu. Swoim przykładem i fanatyzmem, wielogodzinowymi modlitwami na kolanach, ścisłym przestrzeganiem kanonów usiłował stworzyć mocny aktyw kościelny, który z kolei wzmacnia jego autorytet wśród wiernych. To się potwierdza tym, że do roku 1954 prawie u każdego wiernego obok obrazów wisiły zdjęcia Olszańskiego. Chętnie wyjeżdża z posługą kapłańską do innych wspólnot religijnych. W roku 1957 wyjeżdżał do Mińkowiec (7 razy), Podleśnego Mukarowa (8 razy), Zaleśców (6 razy)⁸¹.

⁸⁰ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 21, spr. 97, Upolnomocziennomu Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri Chmielnickom Obl'istpolkome tow. Stieciuku A.N. [Pełnomocnikowi Rady ds. Kultów Religijnych przy Obwodowym Komitecie Wykonawczym w Chmielnickim tow. Steciukowi A.N.], 7 XI 1954, k. 66-67.

⁸¹ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 40, Dokładnaja zapiska o formach i mietodach rieligioznoj propagandy duchowienstwom i rieligioznym aktywom sriedi nasilenija [Notatka dotycząca form i metod reli-

Pod koniec lat 50., w okresie wzmożonej kampanii antyreligijnej, aktywność gródeckiego proboszcza, wsparta entuzjazmem wiernych, zaczęła jeszcze bardziej niepokoić władze państwowe. W 1958 roku pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie chmielnickim w specjalnym piśmie, poświęconym działalności Kościoła rzymskokatolickiego w poszczególnych regionach, zwrócił się do swoich przełożonych z propozycją, aby ograniczyć wyjazdy ks. J. Olszańskiego. Podkreślił w nim, że duchowny bardzo często odwiedza wiernych z różnych miejscowości, odprawia tam Msze św. i inne nabożeństwa, tym samym „wywiera ogromny wpływ na masy”⁸². Szczególne zaniepokojenie władz budziła działalność księdza wśród dzieci i młodzieży, a zwłaszcza objęcie ich regularną katechizacją, która w świetle ustawodawstwa sowieckiego była zakazana⁸³.

W grudniu 1958 roku władze państwowe przyjęły decyzję o usunięciu „nadgorliwego” kapłana z Gródka Podolskiego. Dnia 26 grudnia ks. J. Olszański został wezwany do Kijowa, do pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych USRS⁸⁴. Swoją wizytę wspominał następująco:

Wezwali mnie do Kijowa i powiedzieli: „Więcej wam Gródka nie widzieć”.

A potem wszystko, co powiedzieli, było już wymyślone. Miałem rzekomo wygrać na loterii dwadzieścia pięć tysięcy rubli. I miałem podobno te ruble przekazać na dom dziecka. Kiedy mi to powiedzieli, to się ich zapytałem:

– A co miałem niby z tymi pieniędzmi zrobić, chyba na dobry cel bym to przekazał?

– A to oto i nie, bo powinniście dać na „rajon”. Daliście na „dietsad” i teraz dzieci będą mówiły, że im ksiądz obiady zafundował.

No, jasna rzecz, że oni sami dobrze wiedzieli, iż to wymysł, ale chcieli mieć powód, żeby mnie z Gródka wypędzić⁸⁵.

Dnia 23 lutego 1959 roku ks. J. Olszański został zawieszony w działalności duszpasterskiej w Gródku Podolskim⁸⁶. Jedna z parafianek po latach wspominała:

gijnej propagandy realizowanej wśród mieszkańców przez duchowieństwo i aktyw religijny], 14 IV 1958, k. 54-55.

⁸² Tamże, Ispolnitelnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczisia, f. P-338, op. 9, spr. 40, Informacionnaja zapiska upolnomocziennogo Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri Chmielnickom Obl’istpolkome o rieligioznoj diejatielnosti rimsko-katoliczeskiej cerkwi w nasielionych punktach Chmielnickoj oblasti [Notatka informacyjna pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Obwodowym Komitecie Wykonawczym w Chmielnickim o działalności religijnej Kościoła rzymskokatolickiego w poszczególnych miejscowościach obwodu chmielnickiego], 2 VIII 1958, k. 66-67.

⁸³ Tamże, Ispolnitelnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczisia, f. P-338, op. 21, spr. 97, Upolnomocziennomu Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri Chmielnickom Obl’istpolkome tow. Stieciuku A.N., 27 XII 1958, k. 44.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ J. Olszański, *Wygнали mnie z Gródka* (wywiad z bp. J. Olszańskim przeprowadzony przez K. Renika), w: K. Renik, *Podpolnicy. Rozmowy z ludźmi Kościoła na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie 1990-1991*, Warszawa 1991, s. 302.

⁸⁶ APOCh, Ispolnitelnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczisia, f. P-338, op. 9, spr. 43, Informacyonnyj otcziot o rabotie upolnomocziennogo Sowjeta po dielam rieligioznych kultow pri ispolkome Chmielnickogo Oblastnogo Sowjeta dieputatow tru-

Jak mieli zabrać księdza Jana Olszańskiego, to pilnowaliśmy bez przerwy dzień i noc. Gdy odprawiał ostatnią Mszę Świętą, wyszedł na ambonę i tam zemdał. Podczas spożywania ostatnich komunikantów ludzie płakali i krzyczeli: „Jezu, nie opuszczaj nas!”. (...) Po ostatniej Mszy Świętej ksiądz Olszański przytrzymał do obrazu Świętego Antoniego serduszko⁸⁷.

Po niedługiej przerwie ks. J. Olszański został skierowany przez władze państwowe do oddalonej od większych ośrodków wsi Manikowce⁸⁸.

Losy wspólnoty gródeckiej po wydaleniu ks. Jana Olszańskiego (1959-1970)

Eksmisja ks. J. Olszańskiego jako jedyne go duszpasterza parafii gródeckiej, do tego bardzo lubianego i cenionego, stała się dla tamtejszych katolików poważnym ciosem. Gródeczczanie nie pogodzili się z tą decyzją władz i pisali liczne petycje i skargi, w których domagali się jego powrotu⁸⁹. W roku 1960 z racji „natrętnej aktywności” katolików gródeckich w sprawie ks. J. Olszańskiego pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych wystąpił do swoich przełożonych z propozycją skierowania duchownego do innego obwodu⁹⁰. Władze w Kijowie uznały jednak, że wydalenie ks. J. Olszańskiego do obwodu chmielnickiego nie rozwiąże problemu, zgodziły się jednak na przeniesienie go do innej parafii, o ile tylko zaistnieje taka potrzeba⁹¹.

diaszczichsia, za pierwoje poługodije 1959 goda [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Obwodowej Radzie Deputowanych pracujących w Chmielnickim, za pierwszą połowę 1959 r.], 20 VIII 1959, k. 147.

⁸⁷ Wywiad z Jadwigą Śnigóorską przeprowadzony przez ks. P. Gonczaruka, zob. Gonczaruk, *Wiara i życie. Świadectwa duchowych przeżyć osób prześladowanych na Podolu w latach 1918-1990*, s. 53-54.

⁸⁸ APOCh, Ispołnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 43, Informacyonnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowjeta po diełam rieligioznych kultow pri ispołkome Chmielnickogo Oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, za pierwoje poługodije 1959 goda, 20 VIII 1959, k. 147.

⁸⁹ Tamże, Ispołnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 49, Informacyonnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowjeta po diełam rieligioznych kultow pri Chmielnickom obl'ispołkome za 1961 god [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Obwodowym Komitecie Wykonawczym w Chmielnickim za 1961 r.], 26 I 1962, k. 31; Centralne Archiwum Państwowe Wyższych Organów Władzy Ukrainy w Kijowie (dalej: CAPWOWU), Sowiet po diełam rieligij pri Sowietie Ministrów Ukrainskoj SSR [Rada ds. Religii przy Radzie Ministrów USRS], f. 4648, op. 4 spr. 356, Informacyonnyj otcziot o rabotie upołnomocziennogo Sowjeta po diełam rieligioznych kultow pri Chmielnickom obl'ispołkome za 1964 god [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Obwodowym Komitecie Wykonawczym w Chmielnickim za 1964 r.], 29 XII 1964, k. 143.

⁹⁰ APOCh, Ispołnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 46, Priedsiedatielu ispołkoma Gorodokskogo rajonnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia tow. Radomskomu [Przewodniczącemu Rejonowego Komitetu Wykonawczego przy Radzie Deputowanych pracujących w Gródku Podolskim tow. Radomskiemu], 31 XII 1958, k. 2.

⁹¹ Tamże, Ispołnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowjeta dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 42, Upołnomocziennomu Sowjeta po diełam rieligioznych kultow pri Chmielnickom Obl'ispołkome tow. Stieciuku A.N., 7 VI 1960, k. 13.

Równolegle ze staraniami o zawieszenie ks. J. Olszańskiego w obowiązkach duszpasterza wspólnoty gródeckiej władze państwowe podjęły także kroki zmierzające do zamknięcia kaplicy na cmentarzu. Miejscowi urzędnicy zaproponowali wiernym, że skoro potrzebują oni większego miejsca do modlitwy, to otrzymają większe pomieszczenie zastępcze pod warunkiem jednak, że zgodzą się na rozbiórkę świątyni i zamianę cmentarza w park.⁹² Parafianie gródecy, nie godząc się na takie porozumienie, zaczęli pilnować całodobowo kaplicy, aby ktoś jej nie podpalił czy nie próbował wysadzić w powietrze. Ostatecznie udało im się skutecznie ją obronić⁹³. Opór miejscowych katolików nie był jedyną przeszkodą do urządzenia na terenie cmentarza parku miejskiego. Po drugiej stronie cmentarza znajdowała się cerkiew pw. św. Aleksandra Newskiego. Nie uzyskawszy zgody prawosławnych na likwidację cerkwi, do tego dysponując tylko jednym pomieszczeniem zastępczym nadającym się do sprawowania w nim kultu religijnego, władze państwowe musiały zrezygnować ze swoich planów⁹⁴.

Przeniesienie ks. J. Olszańskiego z Gródka Podolskiego oznaczało dla tamtejszych katolików całkowite uniemożliwienie korzystania z posługi sakramentalnej. Na przełomie lat 50. i 60. na terenie obwodu chmielnickiego pracowało jedynie 3 księży: J. Olszański, Andrzej Gładysiewicz⁹⁵ i Antoni Borysowicz⁹⁶. Przy tym

⁹² CAPWOWU, Sowiet po diełam rieligij pri Sowietie Ministrow Ukrainskoj SSR [Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów USRS], f. 4648, op. 5, spr. 166, Upołnomocziennomu Sowietu po diełam rieligij pri Sowietie Ministrow SSR po Ukrainskoj SSR [Pełnomocnikowi Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów SRS w Ukrainskiej SRS], 11 IV 1969, k. 6.

⁹³ Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 39.

⁹⁴ APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 46, Upołnomocziennomu Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow USSR tow. Połoniku K.F. [Pełnomocnikowi Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS w USRS tow. Połonikowi K.F.], 30 V 1960, k. 15.

⁹⁵ Ks. Andrzej Gładysiewicz (1914-1983) – święcenia kapłańskie przyjął w 1939 roku; wikariusz w Kowlu (1939-1940), proboszcz parafii we Włodzimierzu Wołyńskim (1940-1945); w 1945 roku aresztowany przez NKWD, następnie skazany na 10 lat łagrów i 5 lat pozbawienia praw cywilnych, obozy opuścił w 1953 roku, po czym w latach 1953-1956 przebywał jako zesłaniec w Norylsku; proboszcz parafii w Połonnem (1956-1983). APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 37, Informacyonnyj otcziot o rabotie Upołnomocziennogo Sowietu po diełam rieligioznych kultow pri ispolkome Chmielnickogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia za II poługodije 1956 goda [Sprawozdanie informacyjne z pracy pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych przy Komitecie wykonawczym Rady Deputowanych pracujących w obwodzie chmielnickim za II połowę 1956 r.], 27 I 1958, k. 263; M. Kuczer, *Ksiądz Andrzej Gładysiewicz (1914-1983), duszpasterz parafii Połonne na Podolu*, w: *Wyttrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917-1991*, red. J. Wołczański, Kraków 2010, s. 329-354.

⁹⁶ Ks. Antoni Borysowicz (1893-1966) – święcenia kapłańskie przyjął w 1917 roku; studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, następnie na Uniwersytecie Jagiellońskim; w latach 1921-1923 obsługiwał parafie w Chołopeniczach, Berezynach, Małych Dolcach i Dobrowodach, kapelan i prefekt Gimnazjum Sióstr Nazaretanek w Kaliszu (1923-1926), dyrektor tegoż gimnazjum (1926-1939), proboszcz w Podbrzeziu (1939-1944), następnie w Mińsku Litewskim (1944); aresztowany w 1944 roku, skazany na 5 lat zsyłki do Tiumania na Syberii, zwolniony w 1950 roku; po odzyskaniu wolności powrócił do Podbrzezia, gdzie przez 9 miesięcy starał się o zezwolenie na podjęcie

prawo do pełnienia posługi duszpasterskiej poza obrębem swojej parafii miał tylko ten ostatni, albowiem w roku 1959 księża J. Olszański i A. Gładysiewicz za „nieprzestrzeganie przepisów sowieckiego prawa wyznaniowego” otrzymali od władz państwowych zakaz opuszczenia terenu swoich parafii⁹⁷. Należy także zaznaczyć, że działalność duszpasterska ks. A. Borysowicza, proboszcza parafii w Greczanach, również była w tym czasie bardzo ograniczona, zarówno przez ciągle pogarszający się stan zdrowia, jak i przeszkody ze strony czynników państwowych⁹⁸.

Wobec braku opieki duszpasterskiej wielu katolików gródeckich zaczęło uczęszczać do kościołów w Manikowcach i Greczanach⁹⁹. Pozostała część wiernych, która nie miała możliwości co tydzień przemierzać tak dużej odległości (ponad 50 km w jedną stronę), nadal korzystała wyłącznie ze swojej kaplicy, biorąc udział w tzw. paraliturgiach i innych nabożeństwach. Kwestia spadku frekwencji wiernych w świątyni gródeckiej niejednokrotnie była poruszana przez urzędników sowieckich. W piśmie B. Radomskiego, przewodniczącego Rejonowego Komitetu Wykonawczego w Gródku Podolskim, adresowanym do pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie chmielnickim A. Steciuka z maja 1959 roku czytamy:

legalnej działalności duszpasterskiej; w 1951 roku ponownie aresztowany i zesłany na 3 lata do Ad-Boksar w Kazachstanie, skąd wrócił w 1953 roku; w latach 1953-1966 proboszcz parafii pw. św. Anny w Greczanach. APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 25, Upolnomocziennomu Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR po USRR tow. Wilchowomu P.A. [Pełnomocnikowi Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS w USRS tow. Wilchowowi P.A.], 23 IX 1953, k. 105; tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 28, Priedsiedatielu Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR tow. Polanskomu I.W. [Przewodniczącemu Rady ds. Kultów Religijnych przy Radzie Ministrów ZSRS tow. Polańskiemu I.W.], 23 XI 1954, k. 95; tamże, Ispolnitielnyj Komitet Kamieniec-Podolskiego oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 34, Priedsiedatielu Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri Sowietie Ministrow SSSR tow. Polanskomu I.W., 24 III 1956, k. 23; Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa*, s. 138-140.

⁹⁷ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 46, Dokład o sostojanii i rieligioznoj diejatielnosti rimsko-katoliczeskoj cerkwi na tierritorii Chmielnickoj oblasti po sostojaniju na 1 oktiabria 1960 goda [Sprawozdanie dotyczące stanu i działalności religijnej Kościoła rzymskokatolickiego na terenie obwodu chmielnickiego stan na 1 października 1960 r.], 1 X 1960, k. 80-81.

⁹⁸ W sprawozdaniu pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie chmielnickim za pierwszą połowę 1959 roku czytamy: „Poradziłem ks. Borysowiczowi, aby jak najmniej wyjeżdżał do innych kościołów w celu odprawienia tam Mszy św. Warto zaznaczyć, że począwszy od kwietnia b.r., duszpasterz z Greczan do żadnego kościoła nie wyjeżdżał. Niemniej jednak wciąż ma pragnienie odwiedzić wspólnoty bez stałego kapłana”. APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 43, Informacyonnyj otcziot o rabotie upolnomocziennogo Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri ispolkomie Chmielnickogo Oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, za pierwoje poługodije 1959 goda, 20 VIII 1959, k. 146.

⁹⁹ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblasnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 49, Informacyonnyj otcziot o rabotie upolnomocziennogo Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri Chmielnickom obl'ispolkomie za 1961 god, 26 I 1962, k. 27.

(...) aktywność katolików gródeckich w porównaniu do ubiegłych lat w pewnej mierze zaczęła słabnąć. Można to wytłumaczyć tym, iż w Gródku nie ma księży. To pozytywnie wpłynęło na frekwencję katolików w kaplicy, zwłaszcza młodzieży. Jeżeli w ubiegłych latach na Wielkanoc kaplicę odwiedzało 1,5-2 tysiące wiernych, to w roku 1959 ok. 160 osób, w tym młodzieży 50 osób, kobiet 150¹⁰⁰.

W połowie lat 60. niektórzy księża, wiedząc o potrzebach wspólnoty gródeckiej, zaczęli po kryjomu ją odwiedzać. Jednym z nich ks. Bronisław Mirecki¹⁰¹. Z biegiem czasu dzięki staraniom wiernych pojawiła się również możliwość oficjalnych przyjazdów księży do kaplicy gródeckiej. Wszakże nie była to stała opieka duszpasterska, bo władze państwowe wyrażały zgodę jedynie na sporadyczne (maksymalnie 3-4 razy do roku) wyjazdy duchownych do Gródka¹⁰².

W roku 1969 katolików gródeckich odwiedził ks. A. Gładysiewicz z Połonnego. W swoim kazaniu, wygłoszonym w kaplicy cmentarnej, duchowny dość emocjonalnie odniósł się do ówczesnej sytuacji wspólnoty gródeckiej. Stwierdził m.in., że gdyby wierni usilniej, bardziej stanowczo występowali w obronie ks. J. Olszańskiego, to władze nie odważyłyby się nigdy go wydać. Wezwał ich do wznowienia starań o zgodę władz na objęcie opieki nad ich wspólnotą przez stałego kapłana. Zagroził nawet, że jeżeli tego nie uczynią, to on i inni kapłani przestaną do Gródka przyjeżdżać. Apel ten poskutkował. Katolicy gródeccy wznowili starania o zgodę na osiedlenie się w ich mieście stałego kapłana¹⁰³. Tak wspominał to S. Gumeniuk:

Delegacje naszej wspólnoty dziesiątki razy jeździły do Chmielnickiego, Kijowa i Moskwy, a także do Rygi. Władze wyznaniowe żądały przedstawienia

¹⁰⁰ Tamże, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 42, Upownoważenomu Rady w sprawach religijnych kultiw pri Chmielnickomu obłwykonkomi tow. Steciuku O.N. [Pełnomocnikowi Rady ds. Kultów Religijnych przy Obwodowym Komitecie Wykonawczym w Chmielnickim tow. Steciukowi O.N.], 7 V 1959, k. 50.

¹⁰¹ Ks. Bronisław Mirecki (1903-1986) – święcenia kapłańskie przyjął w 1933 roku; wikariusz w Żydaczowie (1933-1935), administrator parafii Nowe Sioło (1935-1939), administrator w Podwołoczyskach (1939-1944), proboszcz tejże parafii (1944-1958), w latach 1958-1974 po skreśleniu z listy duchownych przez pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych prowadził konspiracyjną działalność duszpasterską, proboszcz parafii w Hałuszczyńcach (1974-1986). Archiwum Państwowe Obwodu Tarnopolskiego w Tarnopolu, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri SM SSSR po Tiernopolskoj obłasti [Pełnomocnik Rady ds. kultów religijnych przy RM ZSRS w obwodzie tarnopolskim], f. P-338, op. 9, spr. 42, Informacyonnyj otcziot o sostojanii i diejatielnosti rieligioznych kultow w Tiernopolskoj obłasti za 1-je poługodije 1959 goda [Sprawozdanie informacyjne nt. stanu i działalności kultów religijnych w obwodzie tarnopolskim za I półrocze 1959 r.], 17 VI 1959, k. 3; K. Kaczmarek, *Niezłomny kapłan z Podola. Ks. kanonik Bronisław Mirecki (1903-1986)*, w: *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917-1990)*, red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański, t. 2, Rzeszów-Lwów 2017, s. 89-100.

¹⁰² APOCh, Ispolnitielnyj Komitet Chmielnickogo oblastnogo Sowietu dieputatow trudiaszczichsia, f. P-338, op. 9, spr. 45, Upołnomocziennomu Sowietu po dielam rieligioznych kultow pri Chmielnickom Obł'istpołgomie tow. Steciuku A.N., 11 II 1960, k. 3.

¹⁰³ F. Karasiewicz, *Spogady pro duszpastyrs'ku praci*, „Studia Catholica Podoliae”, (2012) nr 6, s. 469.

kandydatury kapłana, a kościelne twierdziły, że wcześniej tego nie zrobią aż nie załatwimy „sprawki”. W sumie nasi delegaci odwiedzili nie tylko Radę ds. Religii przy rządzie Ukrainy w Kijowie, ale także premiera Rady Ministrów Aleksieja Kosygina, przewodniczącego Rady Najwyższej Nikołaja Podgórnego i członka biura politycznego Polańskiego. Każdy z tych czynowników musiał się zgodzić, by nasza parafia uzyskała stałego proboszcza¹⁰⁴.

Praca duszpasterska ks. Franciszka Karasiewicza (1970-1977)

Intensywne starania katolików gródeckich zostały zwieńczone w roku 1970, gdy władze państwowe wyraziły zgodę na rozpoczęcie w Gródku Podolskim posługi duszpasterskiej ks. Franciszka Karasiewicza¹⁰⁵. Dnia 5 lutego duchowny został oficjalnie zarejestrowany jako duszpasterz 3 parafii: w Gródku Podolskim, gdzie miał wyznaczone miejsce rezydowania, Gołozubińcach i Derażni¹⁰⁶. W związku z tym, iż przy gródeckiej kaplicy cmentarnej nie było plebanii, zameldowano go w domu przy ul. Czkałowa 19¹⁰⁷. Początek swojej pracy na Podolu ks. F. Karasiewicz wspominał następująco:

Do stolicy obwodu, czyli do Chmielnickiego, przyleciałem samolotem. Na lotnisko wyszedł po mnie pełnomocnik ds. religii, który umieścił mnie w hotelu i kazał czekać na niezbędne dokumenty. Był to oczywisty wybieg. Natychmiast zgłosili się do mnie funkcjonariusze KGB, którzy zaczęli mnie „urabiać”, bym zgodził się na współpracę z ich instytucją, w przeciwnym razie nie dostanę „sprawki”. Kategorycznie odmówiłem. Po trzech dniach pełnomocnik oświadczył mi, że w takim razie dostanę „sprawkę”, ale tylko na pół roku. Wtedy zagroziłem, że jeżeli nie dostanę „sprawki” na stałe, to wrócę na Łotwę i tam będę służył ludziom. Pełnomocnik, widząc moją determinację, ostatecznie się zgodził i 14 kwietnia 1970 r. zjawiłem się w Gródku. Pamiętam, że o siódmej wieczorem stanąłem pod kaplicą i w ciągu kilkunastu minut zebrała się jakaś setka ludzi, by mnie przywitać. Na pierwszej Mszy św., którą odprawiłem za pół godziny, wokół kapliczki zgromadził się tłum liczący kilkaset osób. Gdy po zakończeniu Mszy wyszedłem przed kaplicę, zobaczyłem stojącą przy bramie płaczącą dziewczynę. Gdy spytałem ją, dlaczego płacze, zamiast się cieszyć, że parafia otrzymała młodego księdza, ona, ocierając łzy, odpowiedziała: „Cieszę się, ale płaczę, bo zdaję sobie sprawę, jak ciężko będzie mu

¹⁰⁴ Gumeniuk, *Kim ty jesteś...?*, s. 10.

¹⁰⁵ Ks. Franciszek Karasiewicz (ur. 1940) – święcenia kapłańskie przyjął w 1968 roku; wikariusz w Dyneburgu (1968-1970), proboszcz w Gródku Podolskim (1970-1977), administrator w Derażni, Gołozubińcach (1970-1977), proboszcz w Derażni (1977-1992), rezydent w Wyższym Seminarium Duchownym Ducha Świętego w Gródku Podolskim (od 1992). APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po dziełach religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Awtobiografija, 4 II 1970, k. 24; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dziełach religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Awtobiografija, 4 II 1970, k. 24; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dziełach religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Charakteristika na gr-na Karasiewiczza F.I. [Opinia o ob. Karasiewiczzu F.I.], 16 X 1979, k. 45.

¹⁰⁶ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dziełach religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Sprawka [Zaświadczenie], 5 II 1970, k. 21.

¹⁰⁷ Karasiewicz, *Spogady*, s. 435.

pracować w Gródku”. (...) Dziewczyna ta zapowiedziała, że będzie się za mnie modlić. Szybko okazało się, że modlitwa była mi bardzo potrzebna. Poddano mnie silnej presji, czepiano się praktycznie o wszystko, że dzieci chodzą na nabożeństwa, że dorośli nie przemykają się do kaplicy bocznymi ścieżkami przez cmentarz, ale demonstracyjnie i tłumnie idą do kaplicy przez główną bramę cmentarza itp. Każdy mój krok był śledzony. Na każdej Mszy św. był ktoś z KGB. Wierni byli wzywani na przesłuchania¹⁰⁸.

Już na początku swej pracy w Gródku Podolskim, ks. F. Karasiewicz wraz z parafianami podjął się trudu odremontowania kaplicy. Władze państwowe nie wyrażały jednak na to zgody. Wobec tego postanowiono przeprowadzić prace remontowe tak, by miejscowi urzędnicy o nich się nie dowiedzieli. W ten sposób wykonano np. remont sufitu kaplicy. Został on usunięty, a poddasze wzmocnione belkami. Dzięki przebudowie świątyni i budowie chóru swoje nowe miejsce zyskała fisharmonia, a także parafialny chór, kierowany przez dojeżdżającego z Dunajowiec organistę Józefa Zakrzewskiego. Wewnętrzna przebudowa kaplicy nie była jedyną zmianą. By tłum wiernych przychodzących na Msze św. mógł brać w nich aktywny udział, powiększono jedno z okien budynku. W nim ks. F. Karasiewicz zaczął sprawować liturgie, dzięki czemu miał kontakt z wiernymi. Uczestniczący w Mszy św. parafianie, którzy nie mogli zmieścić się w małej kapliczce, tworzyli przy tym oknie kręgi. Najbliższy tworzyły dzieci, następny młodzież, a kolejny dorośli¹⁰⁹.

Po kilku miesiącach ks. F. Karasiewicz wraz z parafianami zainstalował w kaplicy przenośne nagłośnienie, dzięki któremu wszyscy obecni na przylegającym do kaplicy cmentarzu mogli słyszeć słowa wypowiedane przy ołtarzu i z ambony. Po zakończeniu nabożeństwa, podczas którego po raz pierwszy skorzystano z nagłośnienia, ktoś z parafian doniósł kapłanowi, że przy wejściu do świątyni czekają na niego 2 pracownicy rejonowego komitetu wykonawczego w asyście milicjanta. Dowiedziawszy się o tym, duchowny szybko zdemontował aparaturę nagłaśniającą i wyniósł ją z kaplicy. Po wyjściu wszystkich wiernych ze świątyni rozpoczęły się przeszukiwania. Nie znalazłszy aparatury, goście opuścili kaplicę. Następnego dnia przeprowadzono przesłuchania ludzi, którzy brali udział w nabożeństwie, jednakże nie dało to rezultatu. W swoich wspomnieniach ks. F. Karasiewicz podkreślił, że historia o przeszukiwaniach w kaplicy była dla niego wyraźnym potwierdzeniem słów, które niegdyś usłyszał od jednego z funkcjonariuszy KGB: „Pamiętaj, nasi współpracownicy są wszędzie, nawet w kościele”¹¹⁰.

W roku 1972 władze państwowe podjęły decyzję o przerwaniu posługi duszpasterskiej ks. F. Karasiewicza w Gródku Podolskim i przeniesieniu go do Greczan. Wtedy kilkuset katolików gródeckich pojechało do Greczan, porwało księdza w szatach liturgicznych zaraz po zakończeniu nabożeństwa i w pochodzie cały tłum udał się przed miejscowy pomnik Lenina. Tam – jak zaznaczył ks. Roman Dzwonkowski – ludzie padli na kolana i wznosząc ręce, zaczęli wołać: „Lenin, nie zabieraj nam księdza! W twojej konstytucji nie ma o tym, żeby księdza nam zabierać!”. Zgromadził się tłum około tysiąca osób. Władze były tym niesłychanie

¹⁰⁸ Tamże, s. 435-436, 469; zob. Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 41-42.

¹⁰⁹ Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 43-44; Karasiewicz, *Spogady*, s. 452.

¹¹⁰ Karasiewicz, *Spogady*, s. 437-438.

zaskoczone. Poproszono ludzi do urzędu i oświadczono, że ks. F. Karasiewicz może kontynuować swoją pracę duszpasterską w parafii gródeckiej¹¹¹.

Zgoda na powrót duchownego do Gródka nie oznaczała, że władze zamierzały pozostawić go w spokoju. Po latach ks. F. Karasiewicz wspominał:

Przyjeżdżali do mnie z Kijowa i z Chmielnickiego, starali się mnie przekonać, żebym tak aktywnie nie pracował. Miejscowy pełnomocnik, który stale miał przeze mnie kłopoty, też namawiał mnie, bym przynajmniej formalnie nie wykazywał efektów swego duszpasterstwa. Ochrzciłeś dziesięciu, zapisz jednego, radził. Udzieliłeś pięciu ślubów, wykaż tylko jeden, itp. Tłumaczył, że ma żonę i dzieci i nie chce przez moją gorliwość być stale wytykany jako najgorzej wykonujący swoje obowiązki, którego już dawno powinno się wyrzucić z partii. Często prosił mnie „O polityce nic nie mów. Mów w kazaniach o Panu Bogu, o Matce Bożej, o Panu Jezusie, ale polityki nie ruszaj, bo to się źle skończy”¹¹².

Ksiądz F. Karasiewicz nie zamierzał jednak zmniejszać tempa swojej działalności. Na Wielkanoc w 1973 roku wypowiadał 4316 osób. Dokładną liczbę mógł ustalić na podstawie kartek wydawanych przed spowiedzią wielkanocną. Na każdej z nich penitent musiał zapisać imię, nazwisko, rok urodzenia i miejsce zamieszkania. Gdy ktoś z parafian nie przystąpił do spowiedzi wielkanocnej, proboszcz wysyłał obrazek z zaproszeniem i zachętą do skorzystania z sakramentu¹¹³.

Praca ponad siły, konieczność dojazdów do 2 parafii i nękanie ze strony władz państwowych mocno nadwerżyły zdrowie ks. F. Karasiewicza. W roku 1975 duchowny trafił do szpitala z objawami zawału serca¹¹⁴. Przez następne 2 lata stan jego zdrowia pogorszył się na tyle, że nie był już w stanie obsługiwać 3 parafii. W 1977 roku ks. Karasiewicz zrezygnował z obowiązków proboszcza parafii gródeckiej i przeniósł się do Derażni¹¹⁵.

Działalność ks. Władysława Wanagsa MIC (1977-1991)

Po odejściu ks. F. Karasiewicza gródcecy katolicy zaczęli starać się o przyjazd kolejnego kapłana. Wierni zbierali się na modlitwie w domach prywatnych. Szczególną rolę odgrywał dom 2 katechetek, które wielu nazywało ciociami, nie podejrzewając nawet, że są to zakonnice honoratki. Siostry przechowywały u siebie Najświętszy Sakrament. Był on ukrywany we wnętrzu figurki Matki Bożej Niepo-

¹¹¹ Dzwonkowski, *Za wschodnią granicą*, s. 288.

¹¹² Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 47.

¹¹³ Tamże; Karasiewicz, *Spogady*, s. 458-459.

¹¹⁴ APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Elektrokardiograficzskoje issledowanije [Badanie elektrokardiograficzne ks. F. Karasiewicza], 2 VIII 1975, k. 38; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Uważajemyj Iwan Tichonowicz [Szanowny Pan Iwan Tichonowicz – list ks. F. Karasiewicza], 8 VIII 1976, k. 39.

¹¹⁵ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 44, Charakteristika na służytieła Dierażniańskogo kostioła Karasiewicza Franca Iosifowicza [Opinia o służbie kultu kościoła derażniańskiego Karasiewicz Franciszku Iosifowicz], 7 VII 1988, k. 47.

kanie Poczętej. W domu tym modlono się praktycznie codziennie, od południa aż do późnych godzin wieczornych. Odprawiano nabożeństwa paraliturgiczne, odmawiano różaniec, przeprowadzano katechezy dla dzieci i młodzieży¹¹⁶.

W lutym 1977 roku władze państwowe wyraziły zgodę na przyjazd do Gródka Podolskiego marianina z Łotwy ks. Władysława Wanagsa¹¹⁷. Po otrzymaniu pozwolenia od bp. Julijansa Vaivodsa¹¹⁸ i pełnomocnika Rady ds. Religii Łotewskiej SRR duchowny przybył na Ukrainę¹¹⁹. Pierwszą Mszę św. w parafii gródeckiej odprawił w Środę Popielcową 23 lutego 1977 roku. W swojej autobiografii odnotował:

Inni księża pierwszą Mszę w nowej parafii odprawiają w białych ornatach, z organami, śpiewem chóru, a ja byłem w fioletowym ornacie – pokutnym i z posypaną popiołem głową. Nikogo nie znałem. Sam, z Jezusem i Maryją, ale bez domu i kościoła. Jakże to boleśnie przeżywałem! Do tej pory widzę, że to Bóg wysłał mnie na Ukrainę i przyznaję, że Opatrzność Boża czuwała nad ludźmi¹²⁰.

Początkowo wierni nie mieli zaufania do nowego proboszcza. Wiedzieli, że ukończył szkołę wojskową i przypuszczali, że mógł być agentem KGB. Jednakże już niebawem sytuacja diametralnie się zmieniła. Dnia 9 kwietnia 1977 roku, w Wielką Sobotę, tuż przed uroczystą Mszą św. zapaliła się kaplica. Ksiądz W. Wanags, gdy tylko o tym się dowiedział, natychmiast rzucił się do gaszenia. Wszedł po drabinie na palący się dach i zdjawszy sutannę, zaczął nią dusić ogień, ale pożar ciągle rozpalał się na nowo. Duchowny zauważył podejrzany, dymiący przedmiot. Bez zastanowienia wyciągnął go z ognia i zrzucił na ziemię. Gdy ludzie podeszli bliżej, zobaczyli, że była to butelka z palącą się smołą. Pożar udało się ugasić, ksiądz zaś doznał kilku dotkliwych oparzeń. Parafianie zrobili mu opatrunek, aby mógł

¹¹⁶ Koprowski, *Kresy we krwi*, s. 48.

¹¹⁷ Ks. Władysław Wanags MIC (1931-2001) – święcenia kapłańskie przyjął w 1973 roku, ślubny wieczyste złożył w Zgromadzeniu Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w 1979 roku; wikariusz w Łatgalii (1973-1976) i Lipawie (1976-1977), proboszcz w Gródku Podolskim (1977-1996). Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 15-80; M. Biletska, *Ks. Władysław Wanags MIC i jego posługa na Podolu w latach 1977-2001*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 107 (2017) s. 33-62.

¹¹⁸ Bp Julijans Vaivods (1895-1990) – święcenia kapłańskie przyjął w 1918 roku; kanclerz kurii biskupiej w Lipawie (1918-1944), wikariusz w Lipawie (1944-1958); w 1958 roku aresztowany i zesłany na 2 lata łagru za sporządzenie i rozpowszechnianie pism antypaństwowych; wikariusz w Rydze (1962-1964), administrator apostolski archidiecezji w Rydze (1964-1990), kardynał prezbiter od 1983 roku. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 0639/108, t. 5, Stan Kościoła w Łotewskiej SRR. Informacja z pobytu tajnego współpracownika ps. Jakub w ZSRR, 22 IV 1965, k. 63-66; Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa*, s. 611-612.

¹¹⁹ APOCh, Upołnomocziennyyj Sowietu po diełam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Upołnomocziennomu Sowietu po diełam religii pri Sowietie Ministrow USSR po Chmielnickoj oblasti tow. Bubiakowu I.G. ot Wanagsa Władysława Pawłowicza, ksiendza rymko-katoliczieskoj cerkwi [Pełnomocnikowi Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów USSR w obwodzie chmielnickim tow. Bubiakowowi I.G. od Wanagsa Władysława, s. Pawła, księdza Kościoła rzymskokatolickiego], 22 II 1977, k. 190.

¹²⁰ W. Wanags, *Autobiografia to jest krótki życiorys księdza W. Wanagsa do 25 września 1986 roku*, Archiwum parafii pw. św. Stanisława – Biskupa i Męczennika w Gródku Podolskim, s. 21 [rps].

odprawić Mszę św.¹²¹ Wydarzenie to kapłan skomentował następująco: „Ludzie nie mogli wyjść z podziwu. Zaczęli modlić się za mnie. W ten sposób Pan Bóg pozwolił mi zdobyć ich serca. Wrogowie zaś myśleli, że jak spali się kaplica, to winę zrzuci się na nowego księdza, a wtedy sami parafianie go wypędzą. Zawiedli się”¹²².

Już na początku swej pracy w Gródku ks. W. Wanags postanowił rozbudować kaplicę cmentarną, która nie tylko nie mogła pomieścić wszystkich wiernych, ale była także zrujnowana¹²³. Codziennie na nabożeństwa przychodziło ok. 230 parafian (rano – 130, wieczorem – 100), a w niedzielę gromadziło się 500-600 osób¹²⁴. Szczególnie wielkie tłumy wiernych (ok. 3000) można było zaobserwować w czasie świąt i uroczystości kościelnych, gdy do Gródka przyjeżdżali katolicy z całego obwodu chmielnickiego¹²⁵. Przy tym powierzchnia kaplicy nie przekraczała 80 m². W środku panowała wilgoć, wentylacja nie działała prawidłowo, a drewniana podłoga została całkowicie zniszczona przez pleśń. W 1978 roku zawalił się sufit wraz ze ścianą od strony południowej. W miarę możliwości staraniem parafian przeprowadzano remonty pomieszczenia¹²⁶. Ksiądz W. Wanags miał zamiar zbudować nowy kościół, zachowując dotychczasowe wezwanie św. Stanisława – Biskupa i Męczennika.

¹²¹ Zob. szerzej: Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 32.

¹²² W. Wanags, *Nie sprzeciwiaj się Bogu* (wywiad z ks. W. Wanagsem przeprowadzony przez ks. S. Kurlandzkiego), w: S. Kurlandzki, L. Danilecka, *Panie, do kogóż pójdziemy? Marianie na Ukrainie*, Warszawa 2001, s. 226. Wzrost autorytetu ks. W. Wanagsa wśród ludzi zwrócił na niego uwagę władzy lokalnej. Pracownicy KGB korzystali z każdej okazji, aby skłonić duchownego do współpracy. Po jednej z kolejnych rozmów, długiej i męczącej, której celem była propozycja współpracy, W. Wanags, udając, iż nie rozumie istoty rozmowy, wyciągnął pieniądze i podał je swojemu rozmówcy. A gdy ten się oburzył, że nie bierze łapówek, ksiądz wyjaśnił: urzędnik nic konkretnego podczas tej rozmowy nie powiedział, więc duchowny, nie rozumiejąc celu wizyty, ocenił tę sytuację jako wymuszenie na nim zapłacenia pieniędzy. Urzędnikom nie udało się zrealizować swojego zamiaru. Po pewnym czasie pracownicy służb specjalnych zaprosili księdza na rozmowę, która miała odbyć się na działce w lesie. „Coś ty za urzędnik, że w lesie masz kantor?” – odpowiedział W. Wanags na otrzymaną propozycję i nie pojechał z nimi. Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 33.

¹²³ Wywiad z ks. Olegiem Siwcem przeprowadzony 30 VI 2013 przez autora (nagranie dźwiękowe; archiwum prywatne autora).

¹²⁴ APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, O rasszyrienii molitwiennogo doma [O rozszerzeniu domu modlitewnego], 29 X 1987, k. 169; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Ob uwieliczenii poleznoj płoszczadi molitwiennogo doma w gorodie Gorodkie [O rozszerzeniu przestrzeni domu modlitewnego w mieście Gródek], 26 VIII 1987, k. 150.

¹²⁵ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Sprawka ob obstanowkie w rimsko-katoliczieskoj cerkwi g. Gorodka [Raport o sytuacji w kościele rzymskokatolickim w m. Gródek], 18 XII 1987, k. 191.

¹²⁶ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Spiieczifikacija molitwiennogo doma rimsko-katoliczieskoj cerkwi w gorodie Gorodok [Specyfikacja domu modlitewnego Kościoła rzymskokatolickiego w mieście Gródek], 8 V 1979, k. 142.

W tym celu wraz z wiernymi nieustannie zwracał się do władz miejskich z prośbą o pozwolenie na powiększenie kaplicy. Te jednak przez długi czas odmawiały¹²⁷.

W roku 1981 parafianie napisali prośbę o zezwolenie na rozbudowę kaplicy o 154 m². W dniu 23 lipca Komitet Wykonawczy rejonowej Rady Deputowanych wydał zgodę na jej powiększenie do 211 m² łącznie. Prace budowlane trwały do 1983 roku¹²⁸. Jednak kaplica była wciąż za mała, dlatego ks. W. Wanags wraz z parafianami ponowił starania o jej kolejną przebudowę. Przez kilka lat władze nie wyrażały zgody na jakąkolwiek, nawet najmniejszą zmianę, często nie informując wiernych o odmowie¹²⁹.

W dniach 5 i 16 lutego 1987 roku wierni zwracali się do rejonowego i obwodowego Komitetu Wykonawczego z prośbą o zezwolenie na poszerzenie starej części kaplicy do szerokości części zbudowanej w 1983 roku (dobudowa wynosiłaby ok. 100 m²)¹³⁰. W połowie czerwca 1987 roku parafianie odwiedzili rejonowy Komitet Wykonawczy, związkową i republikańską Radę ds. Religii, obwodowy Komitet Partii, urząd pełnomocnika Rady ds. Religii, napisali także skargę do

¹²⁷ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Ob obstanowkie w sriedie wierujuszczich Gorodokskoj katoliczieskiej cerkwi g. Gorodka [O sytuacji w środowisku wiernych gródeckiego kościoła katolickiego], 16 X 1987, k. 177-178. Ze wspomnień ks. W. Wanagsa: „Po pewnym czasie przyjechała komisja z Moskwy i z Chmielnickiego. Posadziłem ich w pokoju, a ten z Moskwy mówi: «Dlaczego ty nie słuchasz władzy?». «Jak to nie słucham?». «Przecież chcesz rozbudować kaplicę!». «Tak, chcę i o to proszę władzę, by pozwoliła na małą rozbudowę: 5 metrów z przodu, 5 metrów z tyłu, 5 metrów z prawej strony i 5 metrów z lewej, bo ludzie marzną i mokną na dworze». «Za dużo. A dlaczego po 5 metrów?». «Jak to, ty nie wiesz, że u Pana Jezusa było 5 ran?». Oni oburzyli się i wołali: «Wypędzić go z Gródka i nie pozwolić budować 5 ran!». Ludzie gorąco modlili się i w końcu otrzymałem zgodę”. Wanags, *Nie sprzeciwiaj się Bogu*, s. 227.

¹²⁸ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, O rasszyrienii molitwiennogo doma rimsko-katoliczieskiego objedinienija w g. Gorodok [O rozbudowie domu modlitewnego rzymskokatolickiej wspólnoty w m. Gródek], 15 XI 1987, k. 172.

¹²⁹ W raporcie pełnomocnika Rady ds. Religii w obwodzie chmielnickim o rozmowie z przedstawicielami parafii gródeckiej czytamy: „Wierni gródeckiej parafii, którzy przyszli z własnej inicjatywy, powiedzieli, że na początku stycznia 1986 r. złożyli w rejonowym Komitecie Wykonawczym oraz Związkowej Radzie ds. Religii podanie z prośbą o powiększenie budynku kaplicy. Nie otrzymawszy odpowiedzi, 3 marca 1986 r. zwrócili się w tej sprawie do rejonowego Komitetu Wykonawczego. Zastępca przewodniczącego W.Z. Krocza powiedział, że ich podanie rozpatrzono, a prośbie odmówiono. Tłumaczy, iż przestrzeni kaplicy wystarczy dla wszystkich parafian. Odmówił przekazania wiernym oficjalnego postanowienia”. APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Sprawka o biesiedie s wierujuszczimi gorodokskoj katoliczieskiej obszcziny gr. Torczinskoj Janinoj, Gumin-skoj Gieniefoj, Narwa Tadeuszem [Notatka o rozmowie z wiernymi gródeckiej wspólnoty katolickiej ob. Torczyńską Janiną, Gumińską Genowefą, Narwą Tadeuszem], 5 III 1986.

¹³⁰ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Zajawa do upownoważenogo w sprawach religij pry Radi Ministriw SRSR tow. Bubiakowu wid wykonawczogo organu Rymo-katolickogo prychodu m. Gorodka [Podanie do pełnomocnika Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS tow. Bubiakowa I.T. od organu wykonawczego parafii rzymskokatolickiej m. Gródka], 16 II 1987, k. 174.

czasopisma „Ogoniok” oraz podanie do Komitetu Wykonawczego¹³¹. W końcu sierpnia i na początku września wierni złożyli kolejne podania, tym razem o zgodę na dobudowanie powierzchni 254 m². Gdy opór władz trwał już czwarty rok, ks. W. Wanags zaczął myśleć o rozpoczęciu prac budowlanych niezależnie od decyzji władz¹³². W celu powstrzymania jego „entuzjazmu” władze skierowały do niego zastępcę pełnomocnika Rady ds. Religii w obwodzie chmielnickim A.W. Potanowa. Podczas wizyty w gródeckiej parafii 28 września 1987 roku nalegał on, aby wierni zaprzestali pisania podań, narzucając przy tym plan przebudowy kaplicy sporządzony przez władze. W odpowiedzi na to ks. W. Wagns rzekł, iż proponowany projekt nie zaspokoi potrzeb parafii, a wierni będą domagać się większej świątyni. Rozmowa ta tak została opisana przez A.W. Potanowa:

Wanags był bezkompromisowy. Ciągłe mówi o demokracji, o tym, że władze zniszczyły kościoły. Dalej: „Nas przerzucają w różne strony, jednak będziemy się starać o swoje. Niepełnosprawni, osoby starsze stoją na mrozie i deszczu... Czy to sprawiedliwość?! Dajcie nam to, o co prosimy. Będziemy domagać się tego, co zamieściliśmy na naszych rysunkach – chrzcielnicy i innych pomieszczeń”. Wanagsowi wytłumaczono, że wszystkie te sprawy załatwiają władze miejscowe, dlatego należy powstrzymać wiernych od wyjazdów do Moskwy i Kijowa. Wanags odpowiedział: „Rozumiemy. My tylko prosimy”. Potem dodał: „Ludzie będą bronić tego, czego potrzebują”. Pojawiły się łzy, rozpoczęły się modły: „Boże, Ty nam pomożesz, wysłuchasz nas”. Jeszcze raz przeprowadzono rozmowę o charakterze profilaktycznym. Wanags pozostał przy swoim zdaniu¹³³.

Starania o rozbudowę kaplicy oraz silna pozycja kapłana wśród parafian doprowadziły do zaostrzenia konfliktu z władzami. Funkcjonariusze KGB stale śledzili duchownego, słuchali jego kazań, aby znaleźć jakiegokolwiek kontrowersyjny wypowiedzi. Przeciwko księdzu podburzano ludzi, organizowano spotkania w klubach, gdzie opowiadano o nim nieprawdziwe historie, przypisując mu ekstremizm, zaburzenia psychiczne, dążenie do władzy czy fanatyzm religijny. Gródeckiego proboszcza wielokrotnie wzywano na rozmowy „profilaktyczne”, przygotowano także przeciwko niemu proces, który – dzięki oporowi parafian – nie doszedł do skutku. Po jakimś czasie przygotowano nowy proces, udało się jednak udowodnić, że zarzuty zostały sfałszowane. Kilkakrotnie podejmowano próby zabójstwa kapłana.

¹³¹ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, O sostojanii w sriedie wierujuszczich Gorodokskoj katoliczeskiej cerkwi [O stanie w środowisku wiernych gródeckiego kościoła rzymskokatolickiego], 16 X 1987, k. 177.

¹³² W raporcie nt. sytuacji w parafii gródeckiej, sporządzanym przez przewodniczącą Komitetu Wykonawczego obwodu chmielnickiego A. Gorodecką, czytamy: „(...) ks. Wanags, będąc w urzędzie pełnomocnika Rady ds. Religii w dniu 28 sierpnia 1987 r., oznajmił: «Teraz demokracja. Obiecywałem wiernym zbudować prawdziwy kościół i zrobić to, nawet jeżeli władze nie pozwolą»”. APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, O sostojanii w sriedie wierujuszczich Gorodokskoj katoliczeskiej cerkwi, 16 X 1987, k. 177.

¹³³ Tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Sprawka, 1 X 1987, k. 197.

Pewnego razu jego samochód staranowano ciężarówką, jednak ks. W. Wanagsa wówczas nie było w aucie. Za kierownicą siedział inny ksiądz, który w wyniku wypadku został ciężko ranny. Próbowano także pobić gródeckiego proboszcza, co też się nie udało – był on na tyle sprawny i silny fizycznie, by się obronić nawet wtedy, gdy zaatakowało go kilku przeciwników¹³⁴.

W połowie lat 80. Rada ds. Religii rejonu rozpoczęła procedurę przesiedlenia ks. W. Wanagsa z obwodu chmielnickiego. Władze państwowe chciały, aby inicjatywa w sprawie przeniesienia księdza wyszła od samych parafian lub Kurii Ryskiej, dlatego wykorzystywały wszelkie możliwości, aby zdyskredytować go w oczach wiernych oraz innych księży¹³⁵. Próbowano także wywrzeć wpływ na kard. J. Vaivodsa przez pełnomocnika Rady ds. Religii Łotewskiej SRS Kokor-Tropa, aby hierarcha skierował ks. W. Wanagsa na inną parafię¹³⁶.

Kierownictwo partyjne poleciło Komitetowi Wykonawczemu w Gródku nie wydawać zezwolenia na budowę kościoła; wpłynąć na ks. Wanagsa, by ograniczyć jego entuzjazm do pracy duszpasterskiej i skłonić go do wyjazdu z Gródka; ustalić, kto z parafian sprzeciwia się władzom, inicjując konflikty; zaostrzyć wymagania wobec członków komisji ds. kontroli kultów religijnych w celu wprowadzenia skoordynowanych działań, kierowanych na osłabienie religii¹³⁷. W 1988 roku

¹³⁴ Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 37.

¹³⁵ CAPWOWU, Sowiet po diełam rieligij pri Sowietie Ministrow Ukrainskoj SSR [Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów USRS], f. 4648, op. 7, spr. 304, Upołnomocziennomu Sowieta po diełam rieligij pri Sowietie Ministrow Łatwijskoj SSR po Ukrainskoj SSR [Pełnomocnikowi Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów Łotewskiej SRS], 29 IV 1985, k. 45.

¹³⁶ Zarzuty zostały dokładnie przedstawione w dokumencie pt. *O przeniesieniu z obwodu [chmielnickiego] gródeckiego księdza Wanagsa W.P.*: „Wanags, Łotysz, pracuje na terenie obwodu od 1977 r., w pierwszych latach oceniany był pozytywnie. Ostatnio stwarza sytuacje konfliktowe. Uwzględnia się, że choruje na schizofrenię. Należy zwrócić uwagę na takie aspekty:

- Próbuje podporządkować innych księży (jest ich 8).

- Domaga się pozycji lidera. Prowokuje wiernych do pisania petycji i organizowania demonstracji w celu likwidacji «blokady wokół katolików», w celu otrzymania pozwolenia na dobudowę do budynku (o powierzchni 256 m², jeszcze 336 m², zezwolono 135 m²).

Prócz tego usiłuje zbudować garaż, pralnię, szatnię, spiżarnię, magazyn. Przy tym szerzy się informacja, że z gródeckiego kościoła powstanie «duchowne centrum Ukrainy». Podburza wiernych do pisania petycji o odrodzenie działalności kościołów «zamkniętych przez władzę sowiecką» (było 79, dziś 13), w związku z tym stworzył sytuacje konfliktowe w Wińkowcach, Satanowie, Tynnej, Smotryczu w rejonie dunajewickim. Na jego miejsce jest kapłan Tkacz Wiktor Leonidowicz. Pochodzi z naszego obwodu. Rok temu ukończył seminarium w Rydze, po czym został skierowany do naszego obwodu. Wcześniej była umowa z pełnomocnikiem Rady ds. Religii Łotewskiej SRR panem Kokor-Tropem o odwołaniu Wanagsa przez Kurię Ryską. Zdajemy sobie sprawę, że w nowych warunkach pracy załatwić to będzie dosyć trudno. I nie nalegamy na usunięcie go z rejestracji. Prosimy skorzystać z propozycji Rady, aby Kuria Ryska odwołała Wanagsa (i wyznaczyła na parafię gródecką swojego absolwenta Tkacza Wiktora Leonidowicza) z naszego obwodu”. APOCh, Upołnomocziennyj Sowieta po diełam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, O pieriemieszczenii iz oblasti Gorodokskogo ksiendza Wanagsa W.P. [O przeniesieniu z obwodu gródeckiego księdza Wanagsa W.P.], 5 X 1987, k. 195-196.

¹³⁷ Tamże, Upołnomocziennyj Sowieta po diełam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Ob obstanowkie w sriedie wierujuszczich Gorodokskoj katolickieskiej cerkwi g. Gorodka, 16 X 1987, k. 177.

ks. W. Wanags zaczął budowę kościoła bez zezwolenia. Reakcja władz była natychmiastowa: duchownego oskarżono o łamanie przepisów prawnych oraz działalność ekstremistyczną, co wyraźnie potwierdza sprawozdanie z maja 1988 roku, sporządzone przez pełnomocnika Rady ds. Religii w obwodzie chmielnickim:

Wanags Władysław Pawłowicz pracuje w gródeckiej parafii od lutego 1977 r. Bardzo szybko położył kres waśnion i podziałowi wśród wiernych, w wyniku czego zabezpieczył sobie twardą pozycję i autorytet. Wyróżnia się religijnym fanatyzmem, ma skłonności do ekstremizmu, fabrykowania i szerzenia niezdrowych plotek, w tym także o tym, iż władze sowieckie planują jego fizyczną likwidację. Niejednokrotnie zachęcał członków organu wykonawczego, zwykłych wiernych do łamania prawa dotyczącego kultu religijnego do nacisku na partyjne, sowieckie organy w sprawie rozszerzenia kościoła. Ma negatywny wpływ na innych kapłanów, stale podburza wiernych Satanowa, Tynnej, Smotrycza, Jarmoliniec, Solobkowiec do bezkompromisowego domagania się od władz lokalnych rejestracji wspólnot parafialnych. Szerzy przekonanie, iż dzięki bardziej twardej pozycji wiernych Gródek zostanie «duchowym centrum» katolików Ukrainy. Pod względem politycznym przygotowany jest bardzo słabo, nie śledzi prasy, interesuje się działalnością papieża i Kościoła w Polsce, posiada bliskie kontakty z duchowieństwem republik nadbałtyckich¹³⁸.

Prace budowlane przy kaplicy cmentarnej w Gródku przeprowadzono w nocy. Po jakimś czasie udało się wybudować podziemne pomieszczenie pod świątynią. Dzięki temu wierni mogli gromadzić się na modlitwie i przyjmować sakramenty w godnych warunkach. Pewnego dnia w radiu BBC ogłoszono, że w Gródku Podolskim na Ukrainie wierni modlą się w katakumbach. Podana informacja mogła negatywnie wpłynąć na wizerunek ZSRS na arenie międzynarodowej w czasie pierestrojki, kiedy władzom sowieckim zależało na tym, aby Związek Sowiecki był przedstawiony za granicą jako państwo demokratyczne, gdzie nie ma żadnych politycznych i religijnych prześladowań¹³⁹. Dzięki tej informacji radiowej władze państwowe zdecydowały się na wydanie pozwolenia na budowę kościoła i wyznaczyły nawet architekta. Sporządził on projekt, według którego świątynia miała wyglądać jak duża sala gimnastyczna. Ksiądz W. Wanags, niezadowolony z projektu, wyjechał do Rygi, aby w tym mieście zlecić architektowi realizację planu kościoła. Nowy projekt zatwierdził upoważniony przez władze architekt, ale kierownictwu partyjnemu nie spodobało się, że kościół jest zbyt wysoki. Jednak ostatecznie udało się otrzymać zgodę na zbudowanie świątyni według rysunków architekta z Rygi¹⁴⁰.

Budowa kościoła wiązała się z ciągłymi szykanami i problemami ze strony władz państwowych. Przeszkadzano m.in. w dostarczaniu materiałów budowlanych na plac budowy. Dlatego też parafianie zamawiali je dla siebie, przechowywali w domu, a później potajemnie przynosili do kaplicy. Wszystkie prace budowlane

¹³⁸ Tamże, Upoŋnomocziennyj Sowjeta po dielam religij pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Charakteristika na służytiela kulta Gorodokskogo kostiela Wanagsa Władysława Pawłowicza [Opinia o słuździe kultu kościoła gródeckiego Wanagsie Władysławie Pawłowiczu], 25 V 1988, k. 177.

¹³⁹ Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 44.

¹⁴⁰ Tamże; Wywiad z ks. Olegiem Siwcem.

przeprowadzano środkami i siłami wiernych. W budowie brały udział nawet osoby starsze, kobiety i dzieci¹⁴¹.

Przez długi czas toczyła się walka z władzami o zgodę na dostawienie baptysterium w przedniej części kościoła. W celu rozwiązania problemu ks. W. Wanags udał się do Rady Miejskiej. W rozmowie z sekretarzem zapytał: „Czy człowiek może być bez głowy?”. „Nie” – odpowiedział urzędnik, nie rozumiejąc, do czego duchowny zmierza. „A kościół bez głowy, bez krzyża może być?”. „Też nie” – przyznał sekretarz. „Będę skarżyć się na Pana do sądu” – oznajmił mu ks. W. Wanags. „Jakie miał Pan prawo skreślić z planu budowy głowę kościoła?!”. Decyzja o budowie baptysterium została podjęta, a w trakcie wznoszenia „głowy” żaden przedstawiciel władz nie pojawił się na budowie¹⁴².

Pomimo podjętych prac budowlanych kościół wciąż był za mały. Brakowało zakrystii, prezbiterium, plebanii i sali parafialnej. Ksiądz W. Wanags postanowił rozbudowywać kościół, nie czekając na pozwolenie władz państwowych¹⁴³. Już po kilku dniach od rozpoczęcia prac na budowie pojawił się przedstawiciel władz lokalnych: „Przychodzi urzędnik z miasta i pyta: «Co ty tu robisz, co tu będzie?». «Będzie mieszkanie dla księdza i gospodyni, kuchnia, jadalnia, garaż». «To napisz do nas podanie o pozwolenie». Napisałem i złożyłem w urzędzie. Mija miesiąc, a odpowiedzi nie ma. Zrozumiałem, że milczenie jest zgodą. Wziąłem Biblię, poszedłem do urzędu i mówię: «Pokój wam!». Urzędnik podszedł do mnie na przywitanie, a ja wręczyłem mu Biblię ze słowami: «Masz Pismo Święte, żebyś wiedział, co było, co jest i co będzie». A on: «Możesz zbudować jedno piętro». Mówię mu: «Bóg zapłać!». Nic nie mówi o projekcie, ani nie daje zezwolenia na piśmie»¹⁴⁴. Po jakimś czasie przyjechała komisja z Moskwy i Kijowa. Urzędnicy oskarżali proboszcza, że buduje bez zgody władz. Duchowny odpowiedział, że ma pozwolenie ustne, co było podstawą dla wspomnianej komisji do zatwierdzenia projektu budowy¹⁴⁵.

Również na dobudowanie kruchty w kościele ks. W. Wanags nie dostał pozwolenia. Jednak jej budowa była niezbędna, aby zimą ludzie nie marzli podczas Mszy św. Zaczął więc budowę znów „nielegalnie”¹⁴⁶. Kiedy władze się zoriento-

¹⁴¹ Wywiad z ks. Antonim Andruszczyszynem przeprowadzony 18 VI 2013 przez autora (nagranie dźwiękowe; archiwum prywatne autora).

¹⁴² Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 45.

¹⁴³ Wanags, *Nie sprzeciwiaj się Bogu*, s. 227.

¹⁴⁴ Tamże, s. 227-228.

¹⁴⁵ Wywiad z ks. Olegiem Siwcem.

¹⁴⁶ Ze wspomnień Józefa Szpyszko: „Głośnie «Mir wam!» rozproszyło poranną ciszę i strząsnęło resztki snu z kilkuset parafian. Nad tłumem przeleciał i od razu ścichł wesoły szmer, a pół tysiąca par oczu z nieukrytą ciekawością skierowało wzrok na księdza, który przed chwilą pojawił się na progu kościoła. Ks. Wanags wnikliwie zbadał tłum, już o świcie zgromadzony przed kościołem. Tu mężczyźni z łopatami i siekierami, tam kobiety z miotłami i wiadrami, spojrzenia mają płonące – miło patrzeć! Teraz już nic ich nie powstrzyma. Jeszcze jeden wysiłek, i wreszcie wymarzona świątynia będzie gotowa. Z satysfakcją pokiwawszy głową, ksiądz wzniosł oczy do nieba i szeptem podziękował Bogu.

– No i co, budujemy kruchtę? – zwrócił się do tłumy.

– Oczywiście! Budujemy! – odezwali się ludzie z aprobatą.

wały, było już za późno: mury stały i ciężko byłoby je rozbierać, bo nie wiadomo było, jak ludzie wówczas by się zachowali¹⁴⁷.

Po ukończeniu wszystkich prac budowlanych ks. W. Wanags pojechał do Rygi i zaprosił bp. Vilhelmsa Ņukša¹⁴⁸ do poświęcenia kościoła, które odbyło się 17 września 1988 roku¹⁴⁹. W jednym z bocznych ołtarzy kościoła umieszczono cudowny obraz św. Antoniego¹⁵⁰.

W roku 1988 Rada ds. Religii anulowała przepis stanowiący o przynależności obiektów sakralnych do mienia państwowego¹⁵¹. Miało to niezwykle ważne znaczenie dla ludzi wierzących i dawało nadzieję, że wieloletnie starania o rejestrację wspólnot religijnych oraz odzyskanie świątyni doczekają się realizacji. Wiadomość o wybudowaniu kościoła w Gródku, będącego pierwszą katolicką świątynią na Ukrainie powstałą w czasach sowieckich, jeszcze bardziej zmobilizowała katolików z Podola¹⁵².

– To pomódlmy się, aby Pan Bóg pobłogosławił nasz trud. Odmówiwszy „Ojcze nasz” i „Zdrowaś, Mario”, ks. Wanags podzielił obowiązki i ludzie zabrali się do roboty. Podwórko kościoła wypełnił szum głosów, gruchot ciężarówek, szcęk łopat – budowa idzie pełną parą. Trzeba przecież jak najszybciej, póki urzędnicy się nie dowiedzieli... Dowiedzieli się. Przyszli, sytuację ocenili, usta ścisnęli, i hajda szukać ks. Wanagsa.

– Jak to, Pan ksiądz, a łamie prawo?

– Ale jak może być dom bez przedsionka? – oburzył się. – Zimą będzie mróz, ludzie pozamarzają, jak nie ma przedsionka.

– Jak nie ma pozwolenia, to nie wolno – uparcie powtórzyli urzędnicy i skrzyżowali ręce na piersiach, całą swoją postawą dając do zrozumienia: „Nie pozwolimy!”.

Ludzie ścichli. Stali, przysłuchują się, jak ich proboszcz będzie się bronił. A ten tylko wzruszył ramionami i mówi: – Nie wolno, to nie wolno. Nie będziemy budować.

Urzędników taka odpowiedź chyba zadowoliła. Podziękowali za wyrozumiałość, ucisnęli sobie z księdzem dłonie, odwrócili się i poszli. Wanags ich grzecznie pożegnał, popatrzył za nimi w ślad, póki ich sylwetki całkiem nie zniknęły, i powrócił do parafian. A ci stali jak słupy soli, z łopatami i wiadrami w rękach, a w szeroko otwartych oczach zastygło nieme pytanie: „cóż to będzie?”.

– Ej, kopcie dalej! – machnął im Wanags – Biurokraci poszli, musimy skończyć, zanim wrócą.

Wybudowali kruchtę. Urzędnikom, gdy wrócili, nie pozostało nic innego, niż zatwierdzić projekt dobudowy”. Wywiad z Józefem Szpyczko przeprowadzony 15 V 2016 roku przez A. Podluk (nagranie dźwiękowe; archiwum prywatne A. Podluk).

¹⁴⁷ Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 46.

¹⁴⁸ Bp Vilhelms Ņukšs (1938-1993) – święcenia kapłańskie przyjął w 1964 roku; wikariusz parafii Krāslava (1964-1965), wikariusz parafii św. Marii Magdaleny w Rydze (1965-1966), wikariusz kościoła Matki Bożej Bolesnej w Rydze (1966-1967), proboszcz parafii św. Antoniego w Rydze (1967-1977); proboszcz parafii św. Alberta w Rydze i dziekan dekanatu w Rydze (1979-1987), biskup pomocniczy archidiecezji ryskiej (1987-1993). I. Čigāne, *Vilhelms Ņukšs – priesteris uz mūžiem!*, „Ludzas Zeme”, (2015) nr 70, s. 6.

¹⁴⁹ Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 48.

¹⁵⁰ N. Szpyczko, *Śladami Księdza Władysława Wanagsa, niestrudzonego sługi Maryi*, „Rota” (2004) nr 49, s. 1.

¹⁵¹ J. Sosnowskich, *Transformacija gosudarstwenno-konfessionalnych otnoszenij w 1985-1997 gg. Na materialach Czielabinskoj oblasti*, Czielabinsk 2014, s. 23.

¹⁵² Zob. szerzej: Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 53.

Zdając sobie sprawę z potrzeb stopniowo umacniającego się Kościoła katolickiego, ks. W. Wanags postanowił założyć w Gródku niższe seminarium duchowne. Otrzymał zgodę od swojego przełożonego ks. Viktora Pentjuša MIC¹⁵³, wzniósł 2 budynki i ogłosił nabór. Zgłosiło się 18 kandydatów, którzy mieszkali w niższym seminarium i uczęszczali do szkoły w Gródku¹⁵⁴.

Dnia 23 kwietnia 1991 roku Najwyższa Rada Ukrainy przyjęła ustawę *O wolności sumienia i organizacjach religijnych*. Wówczas rozpoczął się nowy etap duchowego odrodzenia Ukrainy¹⁵⁵. W tymże roku ks. J. Olszański został biskupem diecezjalnym reaktywowanej diecezji kamieniecko-podolskiej¹⁵⁶. Zaproponował on ks. W. Wanagsowi założenie wyższego seminarium duchownego, które przygotowywałoby kandydatów do kapłaństwa. W 1991 roku w Gródku oficjalnie ogłoszono informację o utworzeniu seminarium i już po miesiącu na pierwszym roku rozpoczęło formację 20 kandydatów¹⁵⁷ pod opieką ks. Jana Ślepownońskiego¹⁵⁸.

W listopadzie 1989 roku udało się otrzymać ks. W. Wanagsowi zezwolenie władz państwowych na budowę Domu Miłosierdzia, ośrodka dla ubogich osób w podeszłym wieku¹⁵⁹. Jednak po zakończeniu prac budowlanych decyzją bp. J. Olszańskiego gmach przekazano Wyższemu Seminarium Duchownemu, które ciągle się rozwijało. Wtedy ks. W. Wagns, otrzymawszy pomoc materialną z Polski,

¹⁵³ Ks. Viktors Pentjuš MIC (1915-2007) – święcenia kapłańskie przyjął w 1942 roku; aresztowany w 1948 roku, po 4 miesiącach śledztwa, skazany za „pomoc niemieckiemu okupantowi i agitację antysowiecką” na 10 lat pracy przymusowej w łagrze, w kopalni węgla w Workucie; zwolniony z łagrów w 1956 roku. W 1989 roku decyzją Łotewskiej Prokuratury Generalnej został zrehabilitowany. W latach 1972-1991 pełnił funkcję ojca duchownego w Wyższym Seminarium Duchownym w Rydze, a następnie został mianowany wicerektorem. Por. Dzwonkowski, *Leksykon duchowieństwa*, s. 469.

¹⁵⁴ Wywiad z ks. Antonim Andruszczyszynem.

¹⁵⁵ Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 49.

¹⁵⁶ Archiwum Kurii Diecezji Kamieniecko-Podolskiej, Joannes Paulus Episcopus Servus Servorum Dei dilecto filio Joanni Olszański [Bulla nominacyjna ks. Jana Olszańskiego], 16 II 1991, bez sygn.

¹⁵⁷ Zob. szerzej: J. Niemiec, *Utworzenie i początki działalności Wyższego Seminarium Duchownego diecezji kamieniecko-podolskiej obrządku łacińskiego w Gródku Podolskim 1991-1992*, „Studia Catholica Podoliae”, (2002) nr 1, s. 61-91.

¹⁵⁸ Ks. Jan Ślepownoński (ur. 1959) – święcenia kapłańskie przyjął w 1985 roku; rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Gródku Podolskim (1991-2001), proboszcz w Barze (2001-2012), rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Worzeli (2012-2017), od 2017 roku proboszcz w Wińkowcach. *Schematyzm Kamjanec-Podilskoj dijeceziji*, Kamjanec-Podilskij 2003, s. 9; Ks. Jan Ślepownoński, <http://www.orient.sacro.pl/index.php?a=gl&s=246&szczeg=216> (dostęp: 7.01.2021).

¹⁵⁹ APOCh, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Riszennia Wykonawczogo komitetu pro zajawu człeniw dwadciatki Gorodockoji rymo-katołyckoji obszczyny [Decyzja Komitetu Wykonawczego w sprawie podania członków dwudziestki gródeckiej wspólnoty rzymskokatolickiej], 22 XI 1989, k. 205; tamże, Upołnomocziennyj Sowietu po diełam religii pri Kabinetie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 43, Zaključzenije o razrieszenii objedinieniju rimsko-katoliczeskoj cerkwi g. Gorodka na stroitelstwo Doma Miłosierdija [Decyzja w sprawie zezwolenia wspólnocie Kościoła rzymskokatolickiego w m. Gródek na wybudowanie Domu Miłosierdzia], 4 XII 1989, k. 204.

rozpoczął budowę czwartego budynku, w którym do dzisiaj znajduje się Dom Miłosierdzia¹⁶⁰. Jednak gdy przełożony generalny Zgromadzenia Księży Marianów przyjechał do Gródka Podolskiego i zobaczył, że ks. W. Wanags buduje Dom Miłosierdzia, kategorycznie zakazał mu tego przedsięwzięcia. Obawiał się, że nie wystarczy środków na budowę i wszystko będzie musiało sfinansować zgromadzenie ze swoich funduszy. Ze względu na opór ks. W. Wanagsa przełożony pozwolił mu na samodzielne podjęcie decyzji dotyczącej budowy Domu Miłosierdzia. Podczas kolejnej wizytacji był zaskoczony, że ks. W. Wanagsowi udało się zrealizować swoje plany budowlane¹⁶¹.

Mieszkające w Domu Miłosierdzia starsze osoby otrzymują pełną opiekę medyczną i pielęgniarską, wygodne warunki życia i wyżywienie. Ksiądz W. Wanags zakupił 30 ha ziemi uprawnej, dzięki czemu pensjonariusze mają zapewnioną żywność. Udało mu się także otrzymać pomoc materialną od Fundacji „Wspólnota Polska” na kupno traktora i narzędzi rolniczych. Brakowało jednak środków na lekarstwa, dlatego ks. W. Wanags często wyjeżdżał za granicę w poszukiwaniu dobroczyńców¹⁶². Funkcję proboszcza parafii pw. św. Stanisława pełnił do sierpnia 1996 roku. Z powodu pogarszającego się stanu zdrowia przekazał swoje obowiązki ks. Antoniemu Andruszczyszynowi MIC¹⁶³.

Podsumowanie

Wiek XX był dla parafii w Gródku Podolskim okresem wyjątkowo trudnym. Objęcie na Podolu władzy przez bolszewików dało początek niemal siedemdziesięcioletnim prześladowaniom Kościoła katolickiego, uważanego za niebezpiecznego wroga ładu komunistycznego. W zwalczaniu Kościoła władze sowieckie wykorzystywały różnorakie metody, w tym fizyczną eliminację duchowieństwa i najbardziej gorliwych wiernych. Już w 1937 roku w wyniku polityki antyreligijnej, konsekwentnie wcielanej przez władze na terenie Ukraińskiej SRS, Kościół katolicki praktycznie przestał funkcjonować. Wszystkie świątynie zostały zamknięte, zniszczone lub przekształcone na fabryki, stajnie, spichlerze, kluby. Władze sowieckie nie zdołały jednak całkowicie zniszczyć wiary wśród katolików, którzy znajdowali różne sposoby do prowadzenia ukrytego życia religijnego,

¹⁶⁰ Rożkow, *Ksiądz Władysław Wanags*, s. 49.

¹⁶¹ Wywiad z ks. Antonim Andruszczyszynem.

¹⁶² Wywiad z ks. Olegiem Siwcem.

¹⁶³ Ks. Antoni Andruszczyszyn MIC (ur. 1951) – święcenia kapłańskie przyjął w 1986 roku; śluby wieczyste złożył w 1990 roku; w latach 1987-1996 pełnił funkcję proboszcza w Sławucie oraz w 10 systematycznie odzyskiwanych i odbudowanych kościołach w całej okolicy, proboszcz w Gródku Podolskim (1996-2003), wikariusz w Chmielnickim (2003-2006), wikariusz w Czerniowcach na Podolu (2006-2013), obecnie wikariusz w Chmielnickim. APOCh, Upożnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 17, Ankieta na służbytelu rieligioznogo kulta, 23 IX 1988, k. 22; tamże, Upożnomocziennyj Sowietu po dielam religii pri Kabinietie Ministrow Ukrainy po Chmielnickoj oblasti, f. P-6416, op. 1, spr. 17, Awtobiografija, 23 IX 1988, k. 23; A. Andruszczyszyn, *Dziesięć kościołów „na sumieniu”* (wywiad z ks. A. Andruszczyszynem przeprowadzony przez L. Danilecką), w: Kurlandzki, Danilecka, *Panie, do kogoż pójdziemy?*, s. 75-88.

a przy pierwszej nadarzającej się okazji ponownie otworzyli przejęte przez władze świątynie. Taka możliwość zaistniała po ataku III Rzeszy na ZSRS w czerwcu 1941 roku i zajęciu Ukrainy przez wojska niemieckie. Dzięki inicjatywie wiernych oraz przybyłym duszpasterzom na Podolu ponownie zaczęły funkcjonować parafie katolickie i rozwijało się życie religijne.

Jedną z pierwszych katolickich świątyń na Podolu, którą udało się wówczas odzyskać, była kapliczka cmentarna w Gródku. W sierpniu 1941 roku w świątyni gródeckiej ponownie zaczęły się odbywać nabożeństwa. Początkowo posługę duszpasterską, podobnie zresztą jak w wielu innych miejscowościach okupowanych przez III Rzeszę, pełnili kapelani jednostek armii niemieckiej. Po pewnym zaś czasie, dzięki staraniom katolików gródeckich, zaczął do nich przyjeżdżać ks. Franciszek Oleń z diecezji łuckiej, który odprawiał w kaplicy cmentarnej Msze św. oraz udzielał sakramentów.

Jesienią 1944 roku urząd proboszcza parafii w Gródku objął ks. J. Olszański, przyszły biskup diecezji kamieniecko-podolskiej. Prowadzona przez niego katechizacja dzieci, która była w ZSRS zakazana, spowodowała w 1959 roku przesiedlenie go przez władze państwowe do wioski Manikowce. Odtąd wspólnota gródecka została pozbawiona stałej opieki duszpasterskiej. Dopiero w 1970 roku do parafii św. Stanisława skierowano ks. F. Karasiewicza, który pełnił tam funkcję proboszcza do początku 1977 roku. Z powodu pogarszającego się stanu zdrowia duchowny opuścił Gródek Podolski, a na jego miejsce, po pewnym czasie, wyznaczono kapłana z Łotwy ks. W. Wanagsa MIC. W 1988 roku doprowadził on do poświęcenia nielegalnie wybudowanego przez siebie kościoła w Gródku. Była to pierwsza świątynia katolicka wzniesiona na terenie sowieckiej Ukrainy.

Kościół katolicki prześladowany w państwie sowieckim skazany był na całkowite zniszczenie. Jednak – jak się okazało – wiara w Boga oraz poświęcenie i odwaga wiernych świeckich oraz duchownych były silniejsze od totalitaryzmu. W walce o swoje przetrwanie Kościół katolicki na terenie ZSRS nie tylko się nie poddał, lecz umocnił się duchowo. Historia parafii gródeckiej wyraźnie to potwierdza.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum abp. Eugeniusza Baziaka w Krakowie
sygn. 1053 – Akta Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
0639/108 – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.

Archiwum Kurii Diecezji Kamieniecko-Podolskiej
bez sygn. – Dokumenty i korespondencja bp. Jana Olszańskiego.

Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej w Moskwie
f. P-9401 – NKWD ZSRS.

Archiwum Państwowe Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim

f. 685 – Podolski Rzymskokatolicki Konsystorz Duchowny.

f. P-6193 – NKWD Zarząd Główny Bezpieczeństwa Państwowego.

f. P-338 – Komitet Wykonawczy Rady Deputowanych pracujących w obwodzie kamieniecko-podolskim (chmielnickim).

f. P-6416 – Pełnomocnik Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów Ukrainy w obwodzie chmielnickim.

Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego we Lwowie

f. P-1332 – Pełnomocnik Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS w obwodzie lwowskim.

Archiwum Państwowe Obwodu Tarnopolskiego w Tarnopolu

f. P-338 – Pełnomocnik Rady ds. Kultów Religijnych przy RM ZSRS w obwodzie tarnopolskim.

Archiwum Państwowe Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie

f. 6 – Sprawy kryminalne osób zrehabilitowanych.

Archiwum parafii pw. św. Stanisława – Biskupa i Męczennika w Gródku Podolskim

Wanags Władysław, *Autobiografia to jest krótki życiorys księdza W. Wanagsa do 25 września 1986 roku* [rps].

Centralne Archiwum Państwowe Społecznych Organizacji Ukrainy w Kijowie

f. 1 – Komitet Centralny Komunistycznej Partii Ukrainy.

Centralne Archiwum Państwowe Wyższych Organów Władzy Ukrainy w Kijowie

f. 4648 – Rada ds. Religii przy Radzie Ministrów USRS.

Źródła drukowane

Andruszczyszyn Antoni, *Dziesięć kościołów „na sumieniu”* (wywiad z ks. A. Andruszczyszynem przeprowadzony przez L. Danilecką), w: S. Kurlandzki, L. Danilecka, *Panie, do kogóż pójdziemy? Marianie na Ukrainie*, Warszawa 2001, s. 75-88.

Bizuń Stanisław, *Historia Krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939-1945*, Lublin 1994.

Dąbkowski Henryk, *Wspomnienie o ks. mgr Michale Żukowskim (1899-1983)*, w: *Kresowi księży harcerze. Od Kamieńca Podolskiego do Nowogródka*, red. H. Dąbkowski, Warszawa 1999, s. 37-44.

Gonczaruk Paweł, *Wiara i życie. Świadectwa duchowych przeżyć osób prześladowanych na Podolu w latach 1918-1990*, Lublin 2016, s. 36-38 [wywiad z Zuzanną Michalską], s. 53-54 [wywiad z Jadwigą Śnigórską].

Gonczaruk Paweł, *Wira i žyttia. Swidocтва wirujuczych*, „Studia Catholica Podoliae”, 2 (2003) s. 640-646 [wywiad z Emilią Gulko].

Gumeniuk Stanisław, *Kim ty jesteś...?*, „Głos Podola”, (2000) nr 1-2, s. 7-10.

Karasiewicz Francysk, *Spogady pro duszpastyrs’ku praciu*, „Studia Catholica Podoliae”, 6 (2012) s. 435-494.

Mańkowski Piotr, *Pamiętniki*, Warszawa 2000.

- Olszański Jan, *Wygnali mnie z Gródka* (wywiad z bp. J. Olszańskim przeprowadzony przez K. Renika), w: K. Renik, *Podpolnicy. Rozmowy z ludźmi Kościoła na Litwie, Lotwie, Białorusi i Ukrainie 1990-1991*, Warszawa 1991, s. 293-303.
- Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r.*, DzU z 1921 r. poz. 300.
- Wanags Władysław, *Nie sprzeciwiaj się Bogu* (wywiad z ks. W. Wanagsem przeprowadzony przez ks. S. Kurlandzkiego), w: S. Kurlandzki, L. Danilecka, *Panie, do kogóż pójdziemy? Marianie na Ukrainie*, Warszawa 2001, s. 222-258.
- Wilk Hilary Marcin, *„Ty nie zginiesz”*, Lublin 2002.

Źródła dźwiękowe

Zbiory Władysława Rożkowa

Wywiad z ks. Antonim Andruszczyszynem przeprowadzony 18 VI 2013 przez autora (nagranie).

Wywiad z ks. Olegiem Siwcem przeprowadzony 30 VI 2013 przez autora (nagranie).

Wywiad z Marią Szczucką przeprowadzony 4 XI 2019 przez autora (nagranie).

Zbiory Anastazji Podluk

Wywiad z Józefem Szpyszczko przeprowadzony 15 V 2016 przez A. Podluk (nagranie).

Opracowania

- Barcik Symeon, *Franciszkanie łagiernicy*, w: *Duchowieństwo polskie w świecie. Materiały VII Międzynarodowego Sympozjum Biografistyki Polonijnej. Papieski Uniwersytet Urbaniański. Rzym, 17-18 października 2002 r.*, red. A. i Z. Judycey, Toruń 2002, s. 29-37.
- Biletska Maria, Ks. Władysław Wanags MIC i jego posługa na Podolu w latach 1977-2001, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 107 (2017) s. 33-62.
- Chajko Grzegorz, *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864-1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010.
- Čigāne Iveta, *Vilhelms Nukšs – priesteris uz mūžiem!*, „Ludzas Zeme”, (2015) nr 70, s. 6.
- Dębowska Maria, *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939-1945*, Rzeszów 2008.
- Dębowska Maria, Popek Leon, *Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939-1945*, Lublin 2010.
- Dzwonkowski Roman, *Kapłani-męczennicy i wyznawcy wiary w diecezji kamieniecko-podolskiej w XX wieku*, „Studia Catholica Podoliae”, 1 (2002) s. 235-254.
- Dzwonkowski Roman, *Kościół katolicki obrządku rzymskiego w Ukrainiejskiej SRS 1921-1939*, „Studia Catholica Podoliae”, 8-9 (2014-2015) s. 297-320.
- Dzwonkowski Roman, *Kościół katolicki w ZSSR. Zarys historii*, Lublin 1997.
- Dzwonkowski Roman, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003.
- Dzwonkowski Roman, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998.
- Dzwonkowski Roman, *Odrodzenie życia religijnego w diecezji łucko-żytomierskiej i kamienieckiej 1941-1991*, w: *Restaurare omnia in Christo. 25-lecie reaktywowania Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie. Diecezja kijowsko-żytomierska*, red. J. Ślepówroński, W.W. Żurek, Kijów-Żytomierz 2017, s. 85-117.

- Dzwonkowski Roman, *Za wschodnią granicą 1917-1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim rozmawia Jan Pałyga*, Warszawa 1993.
- Gadacz Jan Ludwik, *Słownik polskich kapucynów*, t. 2., Wrocław 1986.
- Gonczaruk Pawło, *Wira i żyttia. Swidoctwa wirujucznych*, „Studia Catholica Podoliae”, 2 (2003) s. 640-646.
- Hlebowicz Adam, „Trwajcie”. *Biskup Jan Olszański (1919-2003)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 64 (2006) nr 5, s. 73-81.
- Jusiak Roman Oktawian, *O. Martynian Wojciech Darzycki OFM (1918-2009) – bernardin, odnowiciel franciszkanów na Ukrainie*, Kalwaria Zebrzydowska 2014.
- Juszczyszyna Wiktorija, *Pols'ko-ukrajins'ki wzajemyny na terytoriji Chmelnyk'koji oblasti: polaky ta Rymo-katołyč'ka Cerkwa w Gorodku*, w: *Represiji proty polakiw ta in-szych nacjonalnostej na Podilli: rol i misce w kraju*, red. I. Jaszczuk, Chmelnyckyj 2016, s. 418-438.
- Kaczmarek Krzysztof, *Niezlomny kapłan z Podola. Ks. kanonik Bronisław Mirecki (1903-1986)*, w: *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917-1990)*, red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański, t. 2, Rzeszów-Lwów 2017, s. 89-100.
- Karłowicz Leon, *Ciernista droga. Życie i działalność o. Martyniana Darzyckiego OFM więźnia Kołomyi*, Kalwaria Zebrzydowska 1997.
- Karwowska Beniamina, Rozykowski Waldemar, Zygmunt Leszek, *Ks. Biskup Adolf Piotr Szeląg (1865-1950). Kapłan, biskup, wygnaniec*, Podkowa Leśna 2010.
- Koprowski Marek, *Kresy we krwi*, Warszawa 2011.
- Kuczer Marija, *Ksiądz Andrzej Gładysiewicz (1914-1983), duszpasterz parafii Połonne na Podolu*, w: *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917-1991*, red. J. Wołczański, Kraków 2010, s. 329-354.
- Kumor Bolesław, *Kasata diecezji kamienieckiej na Podolu w 1866*, „Studia Catholica Podoliae”, 1 (2002) s. 209-217.
- Lech Z., *Szpieg Watykanu!*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1993) nr 4, s. 565-574.
- Nabywaniec Stanisław, *Odrodzenie diecezji kamienieckiej i jej losy po 1918 r.*, „Studia Catholica Podoliae”, 1 (2002) s. 157-207.
- Niemiec Jan, *Utworzenie i początki działalności Wyższego Seminarium Duchownego diecezji kamieniecko-podolskiej obrządku łacińskiego w Gródku Podolskim 1991-1992*, „Studia Catholica Podoliae”, (2002) nr 1, s. 61-91.
- Reaktywowanie duszpasterstwa w diecezjach żytomierskiej i kamienieckiej*, oprac. M. Dębowska, Rzeszów 2010.
- Rosowski Witalij, *Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918-1941*, Lublin 2008.
- Rozhkov Vladyslav, *Losy świątyn i wspólnot rzymskokatolickich w obwodzie kamieniecko-podolskim (chmielnickim) w latach 1944-1964*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 115 (2021) s. 419-446.
- Rożkow Władysław, *Ksiądz Władysław Wanags (1931-2001) – obrońca Kościoła na Podolu*, Białe Dunajce-Ostróg 2018.
- Rożkow Władysław, *Sowiecka administracja państwowa wobec duchowieństwa rzymskokatolickiego na Podolu w latach 1944-1964*, w: *Studia z historii najnowszej Polski*, red. R. Łatka, M. Przeperski, t. 2, Warszawa 2020, s. 73-90.
- Rublowa Natalia, Kokin Sergij, Kuras Iwan, *Biografiji rymo-katołyč'kich swiaszczeny-kiw, represowanych radians'koju władoju*, „Z archiwu WUCZK-GPU-NKWD-KGB”, 21 (2003) 2, s. 374-438.

- Schematyzm Kamjanec-Podilskoj dijecezji*, Kamjanec-Podilskij 2003.
- Sidlec'kyj Andrij, *Świątyj Antonij z Paduji, pokrowytel Gorodka*, „Gołos Seminarii”, 17 (2013) nr 1, s. 6-7.
- Sołżenicyn Aleksander, *Archipelag Gulag. Próba dochodzenia literackiego*, t. 1, Warszawa 1998.
- Sosnowskich Jelena, *Transformacja gosudarstwenno-konfessionalnych odnoszenij w 1985-1997 gg. Na materiałach Czielabinskoj oblasti*, Czielabinsk 2014.
- Stoczkoj Walerij, Nesterenko Walerij, *Rymsko-Katolycka Cerkwa na Podilli u 20-ti – 90-i roku XX st. Istoryko-geograficzne doslidzenia*, Kołomyja 2001.
- Sula Dorota, *Kościół katolicki na Ukrainie w latach 1921-1939*, w: *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. J. Durka, t. 1, Kalisz 2014, s. 107-128.
- Szpyczko Nela, *Śladami Księdza Władysława Wanagsa, niestrudzonego slugi Maryi*, „Rota”, (2004) nr 49, s. 1-10.
- Szubtarski Grzegorz, *Antykościelne ustawodawstwo w ZSRR za rządów Włodzimierza Lenina (1917-1923)*, „Kościół i Prawo”, 2 (2013) nr 2, s. 63-75.
- Szymański Józef, *Kościół katolicki na Podolu. Obwód winnicki 1941-1964*, Lublin 2003.
- Szymański Józef, *Kościół katolicki w obwodzie kamieniecko-podolskim w 1945 r.*, w: *Historia świadectwem czasów. Księdzu Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*, red. W. Bielak, S. Tylus, Lublin 2006, s. 471-482.
- Urban Wincenty, *Archidiecezja łwowska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i łwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 91-171.
- Urban Wincenty, *Duszpasterska siejba kapłanów repatriantów na Ziemiach odzyskanych w latach 1945-1970*, Wrocław 1972.
- Wołczański Józef, *Ksiądz biskup Jan Olszański. Duszpasterz – patriota – człowiek*, w: *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*, red. J. Wołczański, Kraków-Kamieniec Podolski 2001, s. 9-19.
- Wołczański Józef, *Misja pastoralna ks. Jana Olszańskiego na Podolu z lat 1944-1989 w relacjach sowieckich władz wyznaniowych*, w: *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917-1990)*, red. M. Krzysztosiński, J. Wołczański, t. 2, Rzeszów-Lwów 2017, s. 239-264.
- Żaryn Jan, *Starania ks. dr Teodora Benscha o uwolnienie czternastu księży diecezji łuckiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1997) nr 1, s. 61-71.

Netografia

- Ks. Jan Ślepowroński, <http://www.orient.sacro.pl/index.php?a=gl&s=246&szczeg=216> (dostęp: 7.01.2021).
- Poluchowicz Dmytro, Denysiewicz Anna, *Przygody Świętego Antoniego na Podolu*, <http://slowopolskie.org/przygody-witego-antoniego-na-podolu/> (dostęp: 23.09.2020).

**DZIEJE PARAFII PW. ŚW. STANISŁAWA –
BISKUPA I MĘCZENNIKA W GRÓDKU PODOLSKIM
W LATACH 1941-1991**

Streszczenie

Od końca XVIII wieku w Gródku Podolskim funkcjonowały dwa kościoły – jeden pw. św. Anny i św. Antoniego, drugi pw. św. Stanisława – Biskupa i Męczennika. W 1935 roku świątynie te zostały zamknięte przez władze sowieckie, a wkrótce zdewastowane. Zamknięto także kaplicę wybudowaną w 1845 roku na cmentarzu. Katolicy z Gródka zostali pozbawieni opieki duszpasterskiej.

Odrodzenie życia religijnego na Ukrainie Sowieckiej nastąpiło w okresie okupacji niemieckiej. Wierni odzyskali świątynie i mogli swobodnie sprawować nabożeństwa. W roku 1943, dzięki staraniom katolików gródeckich, zaczął do nich przyjeżdżać ks. Franciszek Oleń z diecezji łuckiej, który odprawiał w kaplicy cmentarnej Msze św. oraz udzielał sakramentów. Pod koniec 1944 roku funkcję proboszcza parafii w Gródku objął 25-letni kapłan z archidiecezji lwowskiej ks. Jan Olszański, przyszły biskup diecezji kamieniecko-podolskiej. Prowadzona przez niego katechizacja dzieci, która była w ZSRS zakazana, spowodowała, że w 1959 roku został on wydalony do wioski Manikowce. W ciągu wielu lat opiekę duszpasterską nad katolikami z Gródka sprawowali dojeżdżający kapłani. Dopiero w 1970 roku do parafii św. Stanisława skierowano ks. Franciszka Karasiewicza, który pełnił funkcję proboszcza do 1977 roku. Z powodu pogarszającego się stanu zdrowia, spowodowanego nieustannym nękaniami ze strony lokalnych władz, duchowny opuścił Gródek Podolski, a na jego miejsce wyznaczono ks. Władysława Wanagsa MIC.

Już na początku swojej pracy w Gródku nowy proboszcz miał zamiar w miejsce małej kapliczki zbudować nowy kościół, zachowując dotychczasowe wezwanie św. Stanisława – Biskupa i Męczennika. W 1988 roku pomimo sprzeciwu władz państwowych ks. W. Wanags zdecydował się na rozpoczęcie budowy kościoła. W dniu 17 września 1988 roku bp Vilhelms Nukšs poświęcił nowy kościół w Gródku Podolskim. Była to pierwsza świątynia katolicka powstała na Ukrainie Sowieckiej.

Słowa kluczowe: Gródek Podolski; Podole; diecezja kamieniecko-podolska; ks. Franciszek Oleń; bp Jan Olszański; ks. Franciszek Karasiewicz; ks. Władysław Wanags